

29 MAART 2019

INGEKLEMD TUSSEN PARLEMENT EN DECREET?

DE SPANNING TUSSEN LABOURS DEMOCRATISERINGSDOELSTELLINGEN EN
ERNEST BEVINS NATIONALISERINGSDOELSTELLING IN DUITSLAND 1945 - 46

CRISTIAN ALEXANDER BROUWER (5731917)

Bachelorscriptie Geschiedenis, Universiteit Utrecht
Begeleider: dr. Robert-Jan Wille, 14774 woorden

Ingeklemd tussen parlement en decreet?

De afbeelding op de voorpagina is afkomstig uit de fotogalerij van het Imperial War Museum (H 42138) en is genomen door de Britse fotograaf W.T. Lockyear. Links of de foto is de Britse Minister van Buitenlandse Zaken Ernest Bevin te zien, rechts Premier Clement Attlee. De foto is augustus 1945 genomen op 10 Downing Street in Londen, nadat Bevin en Attlee de Japanse capitulatie gedurende een radio-uitzending aan de Britse bevolking kenbaar hadden gemaakt.

Samenvatting

Na afloop van de Conferentie van Potsdam streefde de Labourregering naar de democratisering van de Britse bezettingszone in Duitsland. Ernest Bevin, de Britse Minister van Buitenlandse Zaken, en Premier Clement Attlee wilden daarnaast ook de industriële fabrieken in het Ruhrgebied nationaliseren. Ondanks dat beide doelstellingen niet apert onverenigbaar met elkaar waren, zette de democratisering van Duitsland de nationaliseringsdoelstelling onder druk. Door het Britse democratiseringsbeleid per decreet bij te sturen probeerde Bevin te voorkomen dat er spanning ontstond tussen beide doelstellingen. In deze scriptie staat het ontstaan van spanning tussen democratisering en nationalisering van Duitsland centraal en wordt onderzocht hoe Bevin gedurende augustus 1945 en september 1946 tussen beide doelstellingen kon balanceren.

Inhoudsopgave

Inleiding.....	4
De verkiezingsoverwinning van Labour en de situatie van 1945.....	4
Het Duitslandbeleid van Labour: tussen parlement en achterkamer.....	7
Spanning tussen nationalisering en democratisering.....	9
Hoofdstuk 1: De historiografie.....	15
De Conferentie van Potsdam.....	15
Het Britse democratiseringsbeleid.....	17
Attlee's en Bevins nationaliseringsbeleid.....	19
Labour en de SPD: meer dan een historische verwantschap.....	21
Hoofdstuk 2: Het beginstadium van de democratische ontwikkeling.....	24
De Vier van Weimar: geen democratisering en geen nationalisering.....	24
Twee soorten honger in Europa.....	26
Bevins rol in de democratisering van Duitsland.....	31
Deelconclusie: het decreet als veelzeggende uitzondering.....	33
Hoofdstuk 3: Van controle naar creatie.....	35
De oprichting en ontwikkeling van de CDU: het eerste breekpunt.....	35
Labour heropent de nationaliseringsgesprekken.....	38
Ondersteuning voor de SPD vanuit Londen.....	40
De strijd om de kiezer barst los.....	43
De onvermijdelijkheid van de bizonale fusie: het tweede breekpunt.....	49
Deelconclusie: het streven naar nationalisering (g)een succes?.....	50
Conclusie.....	52
Aanbeveling voor verder onderzoek.....	57
Verantwoording.....	59
Bijlage.....	60
Bronnen en bibliografie.....	61

Inleiding

De verkiezingsoverwinning van Labour en de situatie van 1945

Juli 1945 behaalde Labour de grootste verkiezingsoverwinning in de geschiedenis van de partij en trad Labour-voorman Clement Attlee aan als Premier. Deze verkiezingsoverwinning vond plaats op een historisch moment. De Conferentie van Potsdam was op 17 juli begonnen en 26 juli zou de Labourregering zitting in het Britse parlement nemen.¹ Dit betekende dat Attlee gedurende het restant van de Conferentie in Potsdam aanwezig zou zijn en de rol van de vermaarde oorlogspremier Winston Churchill uitgespeeld was.² In Potsdam werd Attlee bijgestaan door zijn Minister van Buitenlandse Zaken Ernest Bevin. Attlee en Bevin hadden allebei een bijdrage geleverd aan het vormgeven van het Britse buitenlandbeleid tijdens de Tweede Wereldoorlog. Bevin had, mede dankzij zijn carrière als vakbondsleider, internationaal veel aanzien en stond bekend als een man die een belangrijke stempel op het Britse buitenlandbeleid drukte.³ Bevins reputatie was beduidend meer imponerend dan Attlee's.⁴ Sovjet-leider Jozef Stalin was na Labours verkiezingsoverwinning verbouwereerd dat het Britse electoraat een invloedrijk man als Churchill terzijde had geschoven: hij kon niet geloven dat hij gedurende het restant van de Conferentie van Potsdam met Attlee moest onderhandelen.⁵

Stalins ongeloof ten spijt, de verkiezingsoverwinning van Labour was realiteit. Aangezien de Britten al sinds mei 1945 tot de bezettingsmachten in Duitsland behoorden, konden de andere delegaties nauwelijks om Attlee en Bevin heen. De bezettingszone van het Verenigd Koninkrijk bezat veel van Duitslands industrie. Niet alleen viel het Ruhrgebied onder Brits auspiciën, ook de Noord-Duitse industrie lag in

¹ Anthony Glees, *Reinventing Germany. German Political Development Since 1945* (Oxford 1996) 28.

² Churchill was teleurgesteld na de verkiezingsnederlaag en besloot zijn politieke ambt tijdelijk neer te leggen. Hij ging schilderen in de Verenigde Staten en vervaardigde het boek Winston Churchill, *Painting as a Pastime* (Watford 1948). Later zou Churchill terugkeren als Premier.

³ Alan Bullock, *The Life and Times of Ernest Bevin. Trade Union Leader 1881 – 1940* (Londen 1960).

⁴ Attlee's reputatie was vooral die van burgerman. Attlee maakte voornamelijk faam gedurende de laatste vijftien jaar van zijn carrière, maar was bij de verkiezingsoverwinning van 1945 internationaal niet erg bekend. Zie: John Bew, *Citizen Clem. A Biography of Attlee* (Parchment 2017); Jerry Brookshire, *Clement Attlee* (Manchester 1995).

⁵ Victor Sebestyen, *1946. The Making of the Modern World* (Londen 2015) 27 – 28.

de Britse bezettingszone.⁶ Dit betekende dat de verkiezingsoverwinning van 1945 Labour de mogelijkheid bood een sleutelrol te vervullen in de herinrichting van het Duitse industriële potentieel.⁷ Als het Verenigd Koninkrijk er in Duitsland in zou slagen economische groei te realiseren, dan zou dat het internationale prestige van de Britse sociaaldemocratie vergroten. Een economische opleving kon daarentegen alleen plaatsvinden, wanneer het Verenigd Koninkrijk een antwoord zou formuleren op de uitdagingen die zich in de bezettingszone voordeden.

Een oplossing vinden voor de omvangrijke schaarste en het tekort aan primaire levensbehoeften was de allergrootste uitdaging. Volgens de Britse historicus Robert Carden konden er voor deze schaarste vier factoren worden aangewezen. In zijn analyse *Before Bizonia* draagt Carden niet alleen het gebrek aan landbouwgrond in de Britse bezettingszone als oorzaak aan, maar verwijst hij eveneens naar demografische verschuivingen, hoge bezettingskosten en lage arbeidsproductiviteit.⁸ Deze tekorten hadden gedurende de zomerperiode geresulteerd in economische stagnatie en hadden een snelle wederopbouw bemoeilijkt.⁹ De financiële mogelijkheden voor het Verenigd Koninkrijk om deze schaarste te bestrijden waren beperkt. Na de Tweede Wereldoorlog kampte het land met begrotingstekorten en was er nauwelijks voldoende geld om de salarissen van ambtenaren te betalen of het onderhoud aan de bezettingszone te bekostigen.¹⁰ Dit betekende dat het voor Labour niet mogelijk was de investeringen te doen die nodig waren om de industrie in haar bezettingszone weer rendabel te maken.

De verwachtingen in het Verenigd Koninkrijk waren desondanks hooggespannen.¹¹ Veel Britten meenden dat hun land, ondanks de tanende financiële

⁶ Henry Burke Wend, *Recovery and Restoration. U.S. Foreign Policy and the Politics of Reconstruction of West Germany's Shipbuilding Industry 1945 – 1955* (Santa Barbara 2001).

⁷ Voor een indeling van de bezettingszones en de Länder, zie bijlage 1.

⁸ Robert W. Carden, 'Before Bizonia: Britain's Economic Dilemma in Germany, 1945-46', *Journal of Contemporary History* 14 (1979) 3, 535 – 555.

⁹ Werner Abelshauser, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte. Von 1945 bis zur Gegenwart* (München 2011).

¹⁰ Om de nationalisering zelf uit te voeren waren miljarden nodig. Attlee hoopte dit bedrag te lenen bij de Amerikaanse president Harry Truman. Truman weigerde het verzoek van Attlee in te willigen: Attlee's Fabianisme vond hij onnodig duur. Sebestyen, 1946, 81.

¹¹ Frank Roberts and George Urban, 'A Diplomat Remembers Stalin', *The World Today* 46 (1990) 12, 225 – 230.

positie en het lage internationale prestige van Attlee, met Labour een nieuw en sociaal allure zou verkrijgen. Zij waren er van overtuigd dat de Labourregering zich minder tot de Verenigde Staten en meer tot de Sovjet-Unie zou richten.¹² Prominente Labourpolitici hadden zelf een bijdrage geleverd aan dit verwachtingspatroon. Het was immers Attlee die in een toespraak had bevestigd dat het 'waarschijnlijk was dat het Verenigd Koninkrijk en de Sovjet-Unie na de oorlog gezamenlijk zorg zouden dragen voor het behoud van de vrede'.¹³ Hiermee stond Attlee in contrast met zijn voorganger Churchill, die meer geneigd was tot het bedrijven van machtspolitiek.¹⁴ Attlee's Minister van Buitenlandse zaken had dit verwachtingspatroon bovendien verder versterkt. In een toespraak benadrukte Bevin met de uitspraak 'Left understands Left, but Right does not' de waarschijnlijkheid van naoorlogse Anglo-Russische samenwerking.¹⁵

Volgens de Britse diplomaat Paul Gore-Booth beloofde Attlee het Britse electoraat na de verkiezingen het beleid van de Kabinetten-Churchill te continueren.¹⁶ Dit was volgens Gore-Booth een geloofwaardige belofte, aangezien Attlee en Bevin tijdens de oorlog een belangrijke ondersteuning geweest waren voor Premier Churchill en zijn Minister van Buitenlandse Zaken Anthony Eden. Het was daarom voor veel Britten ondenkbaar dat Labour zou breken met de typische Britse principes zoals vrijhandel.¹⁷ Naast politieke veranderingen, waarbij het Verenigd Koninkrijk zich meer tot de Sovjet-Unie zou richten, verwachtte het Britse electoraat zodoende een zekere continuïteit in het Britse buitenlandbeleid.

¹² Alan Bullock, *Ernest Bevin, Foreign Secretary* (Oxford 1985) 12.

¹³ From Our Labour Correspondent. "Labour Peace Policy." *Times*, 13 Dec. 1944, p. 4. *The Times Digital Archive*.

¹⁴ Sebestyen, 1946, 251.

¹⁵ Citaat afkomstig uit: Peter Weiler, 'British Labour and the Cold War: The Foreign Policy of the Labour Governments, 1945-1951', *Journal of British Studies* 26 (1987) 1, 54 – 82, aldaar 54.

¹⁶ Paul Gore-Booth, 'The Foreign Policy of the Labour Government', *The Journal of Politics* 12 (1950) 2, 371 – 382, aldaar 373.

¹⁷ Gore-Booth, 'The Foreign Policy of the Labour Government', 373.

Het Duitslandbeleid van Labour: tussen parlement en achterkamer

Op sociaaleconomisch terrein waren er grote hervormingen aanstaande. Labour had gedurende haar campagne de introductie van sociale voorzieningen in het Verenigd Koninkrijk tot thema gemaakt.¹⁸ De introductie van sociale voorzieningen moest de sociaaleconomische onzekerheid in het Verenigd Koninkrijk wegnemen en diende de oorlogsinspanning te rechtvaardigen die veel Britten hadden geleverd.¹⁹ Labour wilde dit sociale beleid bekostigen door de industriële fabrieken in het Verenigd Koninkrijk tot staatseigendom te maken, de zogeheten *nationalisering*. Bevin streefde er naar om deze nationalisering op termijn ook in de Britse bezettingszone in Duitsland door te voeren. Hij zag zich gesteund door Attlee, die de industrie in het Ruhrgebied eveneens graag wilde nationaliseren. Het doel hiervan was om ook in de Britse bezettingszone een uitbreiding van de sociale voorzieningen te kunnen bekostigen.

Dit streven stuitte binnen de partijgelederen op oppositie; voornamelijk de democratisch socialistische op de linkervleugel van de Labourpartij waren tegen.²⁰ Hun kritiek was gericht op de volgorde die Bevin nastreefde. De democratisch socialistische zagen liever dat Labour eerst sociale voorzieningen aan de Duitse bevolking zou toekennen, alvorens over de bekostiging hiervan zou worden gediscussieerd. De democratisch socialistische vonden het bovendien onacceptabel dat Bevin de Duitse fabrieken wilde nationaliseren. De rol van het Verenigd Koninkrijk was niet om als bezettingsmacht de industrie te nationaliseren, maar lag in het herstellen van de democratie in Duitsland.

De tegenstand binnen de eigen partij maakte het onmogelijk de nationaliseringsdoelstellingen in Duitsland tot kabinetsbeleid te verheffen. De verkiezingsoverwinning van 1945 had de Labourpartij niet aan een absolute meerderheid geholpen en oppositie binnen de partijgelederen maakte het onmogelijk een parlementaire meerderheid te vinden voor de nationalisering van de Duitse

---

¹⁸ Noel Thompson, *Political Economy and the Labour Party. The Economics of Democratic Socialism* (Londen 1996) 137.

¹⁹ Samuel Moyn, *Human Rights and the Uses of History* (Londen 2017) 103 – 109.

²⁰ Bullock, *Ernest Bevin*, 5.

industrie.²¹ Wanneer Bevin zijn nationaliseringsdoelstellingen wilde verwezenlijken, diende hij buiten het parlement om beleid te implementeren. De grote drie van de Labourpartij, Attlee en Bevin en Attlee's plaatsvervanger Herbert Morrison, legden zoveel gewicht in de schaal dat hun wensen altijd door ondergeschikten werden gehonoreerd.²² Dit gaf hen de mogelijkheid om buiten het parlement om decreten uit te vaardigen, die door ondergeschikten in beleid moesten worden omgezet. Omdat een parlementaire meerderheid voor Bevins nationaliseringsdoelstelling ontbrak, was de extraparlementaire route de enige manier om de nationalisering te realiseren. Dit betekende dat Bevin aan de Britse Militaire Regering (BMR), de generaals, diplomaten en ambtenaren die in Duitsland met de uitvoering van het beleid waren belast, vanuit Londen concrete beleidsinstructies voor de nationalisering moest ordonneren.²³ Dit brengt de vraag met zich mee in hoeverre Bevin in zijn Duitslandbeleid gebruik heeft gemaakt van deze extraparlementaire route.

Dat het omzeilen van het Britse parlement een polariserende invloed kon hebben op de ontwikkeling van de democratie in Duitsland, blijkt uit een bron over een geheime politieke bijeenkomst in 1949. Op zaterdag 25 juni 1949 vond er in het holst van de nacht een geheime voorbespreking plaats tussen een delegatie van de Britse Labourpartij en de Duitse politici Carlo Schmid en Walter Menzel. Schmid en Menzel behoorden tot de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (SPD) en zouden namens de SPD een document in ontvangst nemen. Dit document werd verstrekt door de Labourpartij en bevatte informatie over de Britse agendapunten die aan bod zouden komen tijdens een zonale vergadering.²⁴ Het saillante aan deze ontmoeting was dat Labour het document wel aan de SPD had verstrekt, maar niet aan de *Christlich Demokratische Union* (CDU). Dit betekende dat de SPD van tevoren informatie had

²¹ Henry Pelling, 'The 1945 General Election Reconsidered', *The Historical Journal* 23 (1980) 2, 399 – 414, aldaar 413.

²² Ondanks dat Attlee internationaal weinig gewicht in de schaal legde, was zijn positie binnen het Verenigd Koninkrijk onomstreden. Niemand binnen de Labourpartij twijfelde aan de besluiten die Attlee nam. Attlee's dominante positie staat beschreven in: Henry Pelling, *A Short History of the Labour Party* (Londen 1978) 94.

²³ Christopher Knowles, *Winning the Peace. The British in Occupied Germany 1945 – 1948* (New York 2018).

²⁴ Archiv für Christlich-Demokratische Politik (ACDP), Nachlass Josef Aust, 01-001-015/5.

gekregen over de Britse standpunten en zodoende de vergadering nauwkeuriger kon voorbereiden dan de CDU. Toen CDU-leider Konrad Adenauer een dag later via een partijgenoot over het voorval vernam, stuurde hij onmiddellijk een telegram aan SPD-leider Kurt Schumacher. Adenauer wees Schumacher er op dat hij deelname aan een geheime voorbespreking ondemocratisch vond.²⁵

Schumacher ontkende tegenover Adenauer dat deze ontmoeting had plaatsgevonden en ook SPD woordvoerder Fritz Heine gaf in een toespraak te kennen dat 'Adenauers aantijging in tegenspraak was met de waarheid'.²⁶ Het lukte Schumacher en Heine daarentegen niet om het voorval buiten de publiciteit te houden. Adenauer gebruikte de media om zijn onvrede te uiten en van leer te trekken tegen de Labourpartij. Het besluit een geheime ontmoeting met de SPD te faciliteren was in de *politieke achterkamers* van de Labourpartij genomen.

Spanning tussen nationalisering en democratisering

De dominantie van Labour binnen het Britse parlement gaf Labourpolitici de mogelijkheid hun beleid ook buiten het parlement om vorm te geven. Dit kwam voor Bevin niet ongelegen. De parlementaire meerderheid van de Labourpartij was niet absoluut en om een parlementaire meerderheid te vinden moesten alle Labourpolitici instemmen, evenals een deel van de oppositie. De tegenstand binnen de eigen partijgelederen maakte het voor Bevin onmogelijk nationalisering via het parlement af te dwingen. Doordat de grote drie van Labourpartij hun invloed ook konden aanwenden om ondergeschikten ordonnanties uit te delen, kon Bevin zijn nationaliseringsbeleid per decreet ratificeren. De bron over de geheime voorbespreking toonde aan dat het hanteren van deze extraparlementaire weg de democratisering kon ondermijnen.

De politicoloog Leonard Wantchekon stelt in zijn artikel 'The Paradox of "Warlord" Democracy: A Theoretical Investigation' dat een bezettingsmacht onmogelijk een staatstructuur kan implementeren, zonder het democratische proces

---

²⁵ ACDP, Nachlass Josef Aust, 01-001-015/5.

²⁶ Ibidem.

te belemmeren.²⁷ Dit onderscheid maakt Wantchekon aan de hand van een speltheorie. In zijn speltheorie is de democratisering van een post-conflictgebied een alternatief voor de implementatie van een a-democratische staatsstructuur.²⁸ Het is niet mogelijk voor een bezettingsmacht om in een land een politieke structuur te implementeren, zonder dat dit ten koste gaat van het democratisch proces. Als Wantchekons speltheorie klopt, dan zouden de Britse democratiseringsdoelstellingen onverenigbaar zijn met Bevins nationaliseringsdoelstelling. De nationalisering van het Ruhrgebied vereiste immers de creatie van een nationaliseringsgezinde staatsstructuur. Wanneer Bevin zijn nationaliseringsplannen van bovenaf vorm gaf, dan intervenueerde hij in de ontwikkeling van de democratie. Dat had niet alleen invloed op het democratisch proces, maar problematiseerde eveneens Labours streven de transitie van nazisme naar democratie aan Duitsers over te laten.²⁹

Bevin en Attlee waren zich na de verkiezingsoverwinning niet van deze tegenstelling bewust. Zij hoopten dat de nationalisering van het Ruhrgebied verenigbaar zou zijn met het democratiseren van Duitsland. Zolang de democratisering van Duitsland de nationalisering van het Ruhrgebied niet uitsloot, was er voor Bevin geen noodzaak de nationalisering per decreet te dicteren. Dat betekende niet dat er tussen beide doelstellingen geen spanning kon ontstaan. Labours streven Duitsland te democratiseren hield in dat Britse politici de ontwikkeling van de democratie niet mochten beïnvloeden en neutraal tegenover de partijen moesten staan. Zij dienden meerdere concepties van het goede te tolereren.³⁰ Het streven naar nationalisering benodigde daarentegen de creatie van een specifieke nationaliseringsgezinde staatsstructuur. Het was mogelijk dat deze structuur zou voortvloeien uit de ontwikkeling van het democratisch proces, maar Labour had hier geen invloed op zolang de BMR de democratisering vormgaf.

²⁷ Leonard Wantchekon, 'The Paradox of "Warlord" Democracy: A Theoretical Investigation', *The American Political Science Review*, 98 (2004) 1, 17 – 33.

²⁸ Wantchekon, 'The Paradox of "Warlord" Democracy', 20.

²⁹ Het einddoel hiervan was Duitsland een plek binnen de vreedzame internationale gemeenschap van volkeren te geven Raymond Smith en John Zametica, 'The Cold Warrior: Clement Attlee Reconsidered, 1945-7', *International Affairs* 61 (1985) 2, 237 – 252, aldaar 250.

³⁰ Dit idee van pluralisme is afkomstig uit: John Rawls, *The Law of Peoples; with "The Idea of Public Reason Revisited"* (Harvard 1999).

Om te verhelderen hoe dit neutraliteitskader werkt, maakt deze scriptie gebruik van de neutraliteit van doelstellingen zoals Roberto Merrill en Daniël Weinstock dat in hun boek *Political Neutrality: a re-evaluation* presenteren.³¹ Volgens Merrill en Weinstock mag een politieke macht, in het geval dat zij naar politieke neutraliteit streeft, geen doelstellingen formuleren waarvan de uitvoering invloed kan hebben op het politieke proces.³² Wanneer Bevin zijn nationaliseringsdoelstelling van bovenaf zou implementeren, dan oefende hij invloed uit op de ontwikkeling van de democratie in Duitsland. Het implementeren van nationalisering per decreet kon dan tot gevolg hebben dat de democratie in Duitsland in dienst kwam te staan van nationalisering. Wanneer de nationalisering van het Ruhrgebied niet voortkwam uit de ontwikkeling van de democratie, dan had Bevin de mogelijkheid de ontwikkeling van de democratie in dienst te stellen van de nationaliseringsdoelstelling. De consequentie daarvan was dat interveniëren in het democratisch proces de politieke neutraliteit kon schenden. Er kon dus spanning ontstaan tussen Labours democratiseringsdoelstellingen, die politieke-neutraliteit vereisten, en het doorvoeren van nationalisering per decreet. De hoofdvraag die in deze scriptie zal worden beantwoord is de vraag hoe Bevin gedurende de periode 1 augustus 1945 – 1 september 1946 heeft kunnen balanceren tussen het verwezenlijken van Labours democratiseringsdoelstellingen enerzijds en zijn nationaliseringsdoelstelling anderzijds?

Structuur

Deze scriptie levert een bijdrage aan de historiografie over het naoorlogse Duitsland. Binnen de historiografie is de rol die de Labourregering in de Britse bezettingszone heeft vervuld onderbelicht gebleven.³³ De indeling van deze scriptie is zowel chronologisch als thematisch. Het eerste hoofdstuk heeft als doel het Duitslandbeleid van Labour aan de hand van historiografie te verduidelijken. Allereerst zal hierbij

---

³¹ Roberto Merrill en Daniël Weinstock, *Political Neutrality: a re-evaluation* (Basingstoke 2014).

³² Merrill en Weinstock, *Political Neutrality*, 4.

³³ Paul D. Miller, 'A bibliographic essay on the Allied occupation and reconstruction of West Germany 1945 – 1955', *Small Wars & Insurgencies* 24 (2013) 4, 751 – 759.

aandacht zijn voor hetgeen Labour met de andere bezettingsmachten tijdens de Conferentie van Potsdam heeft besproken. Potsdam wordt gebruikt als uitgangspunt voor het bespreken van Labours democratiseringsdoelstellingen en Bevins nationaliseringsdoelstelling. Het hoofdstuk sluit af met het bespreken van de historische verwantschap tussen Labour enerzijds en de politieke partijen in Duitsland anderzijds.

Het tweede hoofdstuk richt zich op de ontwikkeling van democratie en nationalisering in 1945. Door de afwezigheid van een staatsapparaat en het ontbreken van zonale partijprogramma's en partijbesturen, bevond de Duitse democratie zich na Potsdam in de ontwikkelingsfase. De vraag is in hoeverre Bevin van zijn invloed gebruik heeft gemaakt en of hij gedurende de periode augustus 1945 – december 1945 de nadruk heeft gelegd op het verwezenlijken van Labours democratiseringsdoelstellingen respectievelijk op zijn nationaliseringsdoelstelling?

1 januari 1946 wordt binnen deze scriptie als breekpunt gehanteerd. December 1945 had de CDU een zonale partijstructuur ontwikkeld en een zonaal partijbestuur gevormd. Dit betekende dat de ontwikkelingsfase van de Duitse democratie voorbij was. Niet langer was de democratie in Duitsland alleen lokaal georganiseerd. Dat maakt het mogelijk in het derde hoofdstuk te onderzoeken of Bevin zich in 1946 meer op de ontwikkeling van Labours democratiseringsdoelstellingen ging richten of meer op de verwezenlijking van zijn nationaliseringsdoelstellingen, naarmate de politieke partijen een meer zonale structuur ontwikkelden? Eind 1946 vond de fusie tussen de Britse en de Amerikaanse bezettingszones plaats. Dit tweede breekpunt geldt ter afsluiting van het derde hoofdstuk en verklaart waarom de Britse democratiseringsdoelstellingen september 1946 het primaat kregen boven Bevins nationaliseringsdoelstelling.

Bronnenkeuze

De hoofdvraag, hoe Bevin gedurende de periode 1 augustus 1945 – 1 september 46 heeft kunnen balanceren tussen het verwezenlijken van Labours democratiseringsdoelstellingen enerzijds en zijn nationaliseringsdoelstelling anderzijds,

heeft ook de bronnenkeuze sterk beïnvloed. Aangezien de spanning tussen democratisering en nationalisering zich niet zozeer in het Britse parlement voordeed, wordt in deze scriptie slechts sporadisch verwezen naar parlementaire verhandelingen. De nadruk van het onderzoek ligt op extraparlementaire decreten, correspondentie tussen overheidsfunctionarissen en memo's. De meeste hiervan zijn afkomstig uit *Documents on British Policy Overseas* (DBPO), het digitale archief van Britain's Foreign and Commonwealth Office (FCO). Wanneer de innerlijke drijfveren van individuen van meerwaarde zijn voor de wetenschappelijkheid van de analyse, zal de formele correspondentie worden aangevuld met toespraken, memoires en egodocumenten. De nadruk ligt hierbij op het geschreven woord.

Deze scriptie streeft er naar om naast een Brits, ook een Duits perspectief te integreren. Niet alleen zijn de handelingen van Attlee, Bevin en Labour onderwerp van bestudering, ook de Britse verhouding tot de politieke partijen SPD en CDU heeft de bronnenkeuze bepaald. Door een Duits perspectief in de analyse te betrekken, wordt het handelen van actoren inzichtelijker en de analyse diepgaander. Een groot deel van deze Duitse bronnen zijn afkomstig uit het *Archiv für Christlich-Demokratische Politik* (ACDP) in Sankt Augustin. Aangezien de Duitse politiek zich in 1945 en 1946 sterk lokaal georganiseerd was, heeft de auteur getracht de bronnenkeuze in het ACDP voornamelijk op ontwikkelingen binnen de lokale en regionale politiek toe te spitsen. Om ook een zonaal perspectief te integreren, wordt in deze scriptie gebruik gemaakt van de nalatenschappen van CDU'ers Josef Aust en Gerhard Schröder.³⁴ De private geschriften van Aust en Schröder bevatten zowel een zonaal als een lokaal perspectief en slaan daarmee een brug tussen het zonale perspectief van de Britse bronnen en de lokale oriëntatie van de Duitse politiek. Om volledig recht te doen aan de dynamiek tussen het Verenigd Koninkrijk enerzijds en de politieke partijen anderzijds, wordt er ten aanzien van SPD en CDU gebruik gemaakt van een zo breed mogelijk bronnenarsenaal. Daarom worden eveneens toespraken van zowel SPD- als CDU-politici, hun getuigenissen en de verkiezingsprogramma's van beide partijen in deze scriptie bestudeerd. Veel van deze bronnen zijn afkomstig uit de leeszaal van de

---

³⁴ Dit is niet de latere kanselier, die toevallig dezelfde naam draagt.

Ingeklemd tussen parlement en decreet?

Konrad Adenauer Stiftung. Op punten dat de publieke opinie een rol van betekenis speelt, zal deze scriptie eveneens verwijzen naar krantenartikelen.

Hoofdstuk 1: De historiografie

Dit hoofdstuk streeft ernaar om met behulp van de historiografie vier contextuele zaken te verhelderen. Allereerst zal uiteengezet worden welke afspraken de geallieerde bezettingsmachten tijdens de Conferentie van Potsdam hebben gemaakt. Vanaf Potsdam wordt een koppeling gemaakt met het Duitslandbeleid van de Labourregering. Hierbij worden twee facetten uitgelicht: Labours democratiseringsdoelstellingen en de Bevins nationaliseringsdoelstelling. Tot slot wordt ingegaan op de historische verwantschap tussen de SPD en Labour en wordt beantwoord hoe deze verwantschap een rol speelde in het Britse Duitslandbeleid.

De Conferentie van Potsdam

De Conferentie van Potsdam staat binnen de historiografie niet alleen bekend als de officiële vredesbespreking van de Tweede Wereldoorlog, maar wordt door geschiedschrijvers eveneens beschouwd als beginpunt van de Koude Oorlog. De historicus Chris Tudda noemde de Conferentie van Potsdam in zijn boek *Cold War Summits: A History from Potsdam to Malta* zelfs 'één van de ijkpunten van de Koude Oorlog' en schreef dat de bijeenkomst exemplarisch was voor de Koude Oorlog.³⁵

Door Potsdam enkel als het beginpunt van de Koude Oorlog te beschouwen, wordt geen recht gedaan aan de welwillendheid van de bezettingsmachten. In Potsdam kwamen de vertegenwoordigers van de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en de Sovjet-Unie bijeen om na de Duitse capitulatie gezamenlijk afspraken te maken over het behoud van de vrede. De delegatie van de Sovjet-Unie werd geleid door Jozef Stalin, terwijl Harry Truman de Amerikaanse belangen behartigde. Nadat Labour op 26 juli 1945 zitting had genomen in het Britse parlement, voegden Attlee en Bevin zich bij de delegaties in Potsdam. Ondanks dat Stalin een zekere minachting voor Attlee en Truman koesterde, hoopte hij in Potsdam met hen afspraken te maken om een toekomstige oorlog te vermijden. Volgens de Amerikaanse historicus Michael Neiberg was Stalins houding daarmee exemplarisch voor de alle aanwezige delegaties.

---

³⁵ Chris Tudda, *Cold War Summits: A History from Potsdam to Malta* (Londen 2015) 36.

Volgens Neiberg was niet alleen Stalin naar Potsdam gekomen met de intentie een evenwichtige vrede te bewerkstelligen, ook de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk streefden naar behoud van de vrede.³⁶ Ondanks de culturele en ideologische verschillen, werd in Potsdam nadrukkelijk gezocht naar het gemeenschappelijke belang.³⁷ In zijn boek *Potsdam: The End of World War II and the Remaking of Europe* schrijft Neiberg dat dit gezamenlijke belang zich op de grens tussen rechtvaardigheid en menselijkheid bevond.³⁸ Neiberg schrijft dat de aanwezige delegaties zich er van bewust waren dat er veel op het spel stond. Allen hadden het besef dat er tijdens de naoorlogse vredesbespreking in Versailles iets gruwelijk was misgegaan.³⁹ In Potsdam moest een herhaling van Versailles worden voorkomen en de vrede worden gewaarborgd.⁴⁰

Dit besef leidde er volgens Neiberg toe dat er tijdens Potsdam niet alleen over herstelbetalingen en ontmanteling werd gesproken, maar ook over de democratisering van Duitsland en de transitie van oorlogseconomie naar vredeconomie. Het was volgens Neiberg de Amerikaanse president Harry Truman die stelde dat de naoorlogse democratisering van Duitsland niet moest worden geforceerd.⁴¹ Truman wilde dat de Duitsers hun eigen land zouden ontwikkelen tot democratie.⁴² Volgens Neiberg deelden Bevin en Attlee Trumans opvatting dat Duitsland naast een bestraffing, ook een toekomst verdiende.⁴³ Daarmee was voor het Verenigd Koninkrijk de democratisering van Duitsland een doel op zich.

Om dit te bewerkstelligen werd in Potsdam afgesproken dat Duitsland als geheel zou worden bestuurd. Hoewel iedere bezettingsmacht verantwoordelijk zou blijven voor het beheer van de eigen bezettingszone, zou een gemeenschappelijk Duitslandbeleid op terrein van democratisering en wederopbouw worden

---

³⁶ Michael Neiberg, *Potsdam: The End of World War II and the Remaking of Europe* (New York 2015) 168.

³⁷ Neiberg, *Potsdam*, 174.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, 168 – 169.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, 172.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Ook Attlee wilde Duitsland een plek binnen de vreedzame internationale gemeenschap van volkeren geven. Zie: Smith en Zametica, 'The Cold Warrior: Clement Attlee Reconsidered, 1945-7', 250.

vormgegeven. De Duitse historicus Werner Abelshauser typeerde dit als *autonome bezettingspolitiek*.⁴⁴ Deze autonomie was volgens Abelshauser gedeeltelijk uit nood geboren. Ondanks de hoge mate van interactie tussen de bezettingszones bleef het voor de aanwezige delegaties lastig om concrete invulling te geven aan abstracte doelstellingen zoals democratisering en economisch herstel.⁴⁵ De geallieerden konden geen overeenkomst bereiken over de vraag hoe gezamenlijk Duitslandbeleid kon worden vormgegeven en een concrete invulling van de Potsdam-doelstellingen bleef uit. Dat betekende dat Labour de vrijheid had om de abstracte doelstellingen van Potsdam naar eigen inzicht te concretiseren. In de volgende twee paragrafen zal worden geëxpliciteerd wat de Britse democratiseringsdoelstellingen waren en welke nationaliseringsdoelstelling Bevin nastreefde.

Het Britse democratiseringsbeleid

Doordat de Conferentie van Potsdam geen concrete invulling had gegeven aan de geformuleerde doelstellingen, had Labour de mogelijkheid de abstracte Potsdam-doelstellingen naar eigen voorkeuren in te vullen.⁴⁶ Dit was een vrijheid die niet louter positief kon uitpakken. Labour moest haar Duitslandbeleid na 2 augustus verder concretiseren en het vereiste tijd alvorens er in het Britse parlement overeenstemming zou zijn over het beleid in de Britse bezettingszone.

Terwijl het Britse parlement zich moest bezinnen over de concretisering van de Potsdam-doelstellingen, voerde Labour in eigen land de beloofde sociaaleconomische hervormingen door. Volgens historicus Henry Pelling waren de democratisch socialistische initiator van deze hervormingen. Door de sociale voorzieningen uit te breiden werd gestreefd de sociaaleconomische onzekerheid in het Verenigd Koninkrijk te verkleinen.⁴⁷ Voornamelijk Aneurin Bevan, Minister van Volksgezondheid in het Labourkabinet, was volgens Pelling pleitbezorger van sociale hervormingen. Bevan diende wetsvoorstellen in om de leerplicht te verruimen en de gezondheidszorg voor

---

⁴⁴ Werner Abelshauser, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte*, 60.

⁴⁵ *Ibidem*, 60.

⁴⁶ Werner Abelshauser, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte*, 60.

⁴⁷ Pelling, *A Short History of the Labour Party* 98.

burgers kosteloos te maken. Voor de bekostiging van deze hervormingen was geen belastingverhoging nodig: wanneer de industriële fabrieken tot staatseigendom zouden worden gemaakt, dan zou er in de toekomst voldoende budget beschikbaar zijn om sociaal beleid te bekostigen.⁴⁸ Het streven van de democratisch socialisten was om deze sociale hervormingen ook in de Britse bezettingszone in Duitsland te realiseren.

Het Britse Duitslandbeleid was gedurende de zomer van 1945 nog altijd weinig concreet. Dit leidde er volgens historicus Christopher Knowles toe dat de Britse Militaire Regering (BMR) een grote handelingsvrijheid genoot en de Potsdam-doelstellingen moest omzetten in concreet beleid. De meest vooraanstaande posities binnen de BMR werden ingenomen door invloedrijke Britse generaals en officieren, zoals Bernard Law Montgomery, Alec Bishop, Sholto Douglas en Brian Robertson.⁴⁹ De Britse legerleiding organiseerde zodoende het Britse Duitslandbeleid gedurende de zomer van 1945.⁵⁰

De BMR hoefde weinig beleidsinstructies uit Londen op te volgen en genoot veel handelsvrijheid. Volgens Knowles leidde dit ertoe dat de BMR een beleid voerde dat op democratisering was gericht.⁵¹ Hoogleraar Barbara Marshall concludeerde in haar studie naar de wederopbouw van de democratie in Hannover dat de BMR deze handelingsvrijheid gebruikte om Duitse bestuurders te benoemen.⁵² De BMR had gedurende de zomer het recht op politieke bijeenkomsten formeel verboden en stelde Duitse bestuurders per benoeming aan. Gedurende de zomer van 1945 betekende democratisering voor de BMR zodoende niet het faciliteren van partijpolitieke bijeenkomsten of de organisatie van verkiezingen, maar het benoemen van betrouwbare Duitse bestuurders.⁵³

---

⁴⁸ Pelling, *A Short History of the Labour Party*, 98.

⁴⁹ Knowles, *Winning the Peace*, 14.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, 49.

⁵² Barbara Marshall, 'The Democratization of Local Politics in the British Zone of Germany: Hanover 1945-47', *Journal of Contemporary History*, 21 (1986) 3, 413 – 451, aldaar 419.

⁵³ Marshall, 'The Democratization of Local Politics in the British Zone of Germany: Hanover 1945-47', 419 – 420.

Attlee's en Bevins nationaliseringsbeleid

Het gebrek aan een ondubbelzinnige invulling van de Britse democratiseringsdoelstellingen bood de BMR veel ruimte het Duitslandbeleid gedurende de zomer van 1945 naar eigen inzicht vorm te geven. De discussie hoe de democratisering van Duitsland moest worden ingevuld, werd sterk vertraagd door de democratisch socialisten. Zij wilden naast democratisering, ook sociale voorzieningen in Duitsland implementeren. Zolang het Britse parlement niet instemde met de nationalisering van het Ruhrgebied, maakte Bevins nationaliseringsdoelstelling geen onderdeel uit van het Britse kabinetsbeleid.

Volgens Noel Thompson, auteur van *Political Economy and the Labour Party*, streefden Labourpolitici er na de oorlog naar om monetaire en fiscale instrumenten in dienst te stellen van de overheid.⁵⁴ Volgens Thompson was Labours overheidsbeleid *Keynesiaans* en regulerend. De bedenker van deze sturende overheidsrol was John Maynard Keynes. Keynes was nauw betrokken bij het economische beleid van de Labourregering en stelde dat de Britse staat de markt moest kunnen reguleren.⁵⁵ Nationalisering van de industrie was in lijn met dit Keynesiaanse beleid en verklaart volgens Pelling dat Labour ruim 20% van de Britse economie tot staatseigendom maakte.⁵⁶

Volgens politicoloog James Van Hook streefde een deel van de Labourregering er naar om ook de industrie in het Ruhrgebied tot staatseigendom te maken.⁵⁷ Aangezien Duitsland in 1945 geen nationale overheid had, sprak Labour volgens Van Hook over *socialisering* van de Duitse industrie, en niet over *nationalisering*.⁵⁸ Aangezien de socialisering en implementatie van sociaal beleid in deze scriptie door elkaar heen worden gebruikt, maakt deze scriptie stelselmatig gebruik van de term *nationalisering* en niet van socialisering. Het ontbreken van een Duits staatsapparaat gaf Labour volgens Van Hook de mogelijkheid de nationalisering op twee manieren

---

⁵⁴ Thompson, *Political Economy and the Labour Party*, 137.

⁵⁵ Ibidem, 143.

⁵⁶ Pelling, *A Short History of the Labour Party*, 97.

⁵⁷ James C. Van Hook, 'From Socialization to Co-Determination: The US, Britain, Germany and Public Ownership in the Ruhr, 1945 – 1951', *The Historical Journal* 45 (2002) 1, 153 – 178.

⁵⁸ Van Hook, 'From Socialization to Co-Determination: The US, Britain, Germany and Public Ownership in the Ruhr, 1945 – 1951', 153.

vorm te geven.⁵⁹ Labour kon er voor kiezen de industrie onder te brengen bij een Duitse deelstaat (*Länder*) of met andere bezettingsmachten een constructie te ontwerpen waarbij het Ruhrgebied onder gedeeld eigenaarschap werd gesteld.⁶⁰ Dit model zou leiden tot het isoleren van het Ruhrgebied van Duitsland.⁶¹ Volgens Van Hook was Bevin zich er van bewust dat nationalisering op regionaal of deelstatelijk niveau het beste de Britse belangen zou dienen.⁶² Hiervoor was wel een Duits overheidsapparaat benodigd.

Volgens onderzoeker Sean Greenwood stond de Labourregering over het algemeen huiverig tegen een model van publiek eigenaarschap.⁶³ Niet alleen vreesden de Britten dat publiek eigenaarschap de invloed van de *kapitalistische* Verenigde Staten zou versterken, Labour was ook beducht voor de communistische invloeden van de Sovjet-Unie. Stalin maakte er immers geen geheim van dat hij zijn invloed in de West-Duitse bezettingszones graag zag toenemen.⁶⁴ Anticommunist Bevin vreesde dat een model van publiek eigenaarschap zou leiden tot een toename van de communistische invloeden in de Britse bezettingszone en een verzwakking van de Britse positie in Duitsland.⁶⁵

Het lot was Bevin niet gunstig gezind. De Franse regering opende op 17 augustus 1945 het debat over de toekomst van het Ruhrgebied en de Franse diplomaat René Massigli stelde namens de Franse delegatie zijn plannen voor een *geïsoleerde Rijnrepubliek* voor.⁶⁶ Volgens Greenwood leek dit Franse nationaliseringsmodel op het model van gedeeld eigenaarschap. In zijn artikel *Bevin, the Ruhr and the Division of Germany* schrijft Greenwood dat de Fransen er naar streefden de bestuurlijke

---

⁵⁹ Van Hook, 'From Socialization to Co-Determination: The US, Britain, Germany and Public Ownership in the Ruhr, 1945 – 1951', 156.

⁶⁰ Ibidem, 153.

⁶¹ Ibidem, 156 – 157.

⁶² Ibidem, 157 – 158.

⁶³ Sean Greenwood, 'Bevin, the Ruhr and the Division of Germany: August 1945 – December 1946', *The Historical Journal*, 29 (1986) 1, 203 – 212.

⁶⁴ Gerhard Wettig, *Stalin and the Cold War in Europe. The Emergence and Development of East-West conflict, 1939 – 1953* (Plymouth 2008) 115.

⁶⁵ Greenwood, 'Bevin, the Ruhr and the Division of Germany', 206.

⁶⁶ Ibidem, 206.

verantwoording over het Ruhrgebied onder alle bezettingsmachten te verdelen en zowel de Verenigde Staten als de Sovjet-Unie bij de nationalisering te betrekken.⁶⁷

Het Franse voorstel om de Sovjet-Unie inspraak te geven in de nationalisering was voor Bevin onacceptabel. Bevin wees Massigli's nationaliseringsvoorstel af en hij deelde de Franse delegatie mede dat hij de opbrengst van het Ruhrgebied alleen ten goede wilde laten komen aan de economieën van West-Europa.⁶⁸ Bevin was alleen bereid met de Fransen te onderhandelen, als zij het Ruhrgebied wilden nationaliseren zonder de Sovjet-Unie hierbij te betrekken. Bevin stelde de Franse delegatie voor om Duits zelfbestuur in het Ruhrgebied te faciliteren. Niet alleen leidde Duits zelfbestuur tot lagere bezettingskosten en hogere opbrengsten, ook zou dit model het logisch maken een deel van de industriële opbrengst direct in Duitsland te investeren. Volgens Greenwood weigerde de Franse delegatie hier mee in te stemmen. Bevin slaagde er in noch Massigli noch de Franse minister Georges Bidault te overtuigen van zijn plan.⁶⁹ Zowel Massigli als Bidault stonden huiverig tegenover zelfbestuur.

Door het Franse model van publiek eigenaarschap af te wijzen, riskeerde Bevin de Franse steun voor nationalisering te verliezen. De Franse steun was cruciaal, want Bevin was zich bewust dat de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie zijn nationaliseringsdoelstellingen hoogstwaarschijnlijk niet zouden steunen.⁷⁰ Tegelijkertijd bezat de Britse staatskas onvoldoende reserves om de nationalisering in geheel te bekostigen. Daarom was het voor Bevin cruciaal dat hij de Franse delegatie zou overtuigen.

Labour en de SPD: meer dan een historische verwantschap

Bevin wist dat zolang de Franse delegatie zijn nationaliseringsdoelstelling niet ondersteunde, zijn enige mogelijkheid was om tijd te winnen. Tijdwinst zou Bevin de mogelijkheid geven in Duitsland de randvoorwaarden te creëren die hij nodig achtte voor nationalisering. Als de BMR er in zou slagen Duitsland te democratiseren, dan

---

⁶⁷ Greenwood, 'Bevin, the Ruhr and the Division of Germany', 203.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Ibidem, 204.

⁷⁰ Ibidem, 205.

konden Duitsers zijn nationaliseringsdoelstelling praktiseren en was Bevin niet langer afhankelijk van de Franse steun. De democratisering van Duitsland moest dus vooraf gaan aan de nationalisering van het Ruhrgebied. Zolang de democratisering van Duitsland hoofdzakelijk door de BMR werd vormgegeven verkeerde Bevin in een afhankelijke positie.

Het was bovendien nog onduidelijk welke partijen er in aanmerking zouden komen voor de uitvoering van Bevins nationaliseringsdoelstellingen. Onder het nazisme waren andere partijen dan de Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP) verboden geweest. Dat betekende dat na de Tweede Wereldoorlog de Communistische Partij (CP), de SPD en de Katholieke Centruumpartij hun partijstructuur opnieuw moesten vormgeven. Het was onduidelijk welke agenda deze partijen zouden voeren en hoe deze partijen zich zouden verhouden tegenover Bevins nationaliseringsdoelstelling.

Traditioneel gezien stond de sociaaldemocratische SPD het dichtste bij Labour. Volgens onderzoeker David McKnight is dat te verklaren doordat sociaaldemocratie een internationaal fenomeen is.⁷¹ McKnight benadrukt dat sociaaldemocraten zich beroepen op een gedeeld Marxistisch erfgoed en een groot vertrouwen in de staat als hoeder van het algemeen belang.⁷² Volgens historicus Stefan Berger is de verwantschap tussen de SPD en Labour nog nauwer dan die van sociaaldemocratische partijen in het algemeen. In zijn artikel '*Organising Talent and Disciplined Steadiness*' concludeert Berger dat de historische verwantschap tussen Labour en de SPD naast een ideologische, ook een structurele dimensie heeft.⁷³ Dit is volgens Berger terug te voeren op de vooraanstaande positie die de SPD in de jaren 1920 had. De SPD bekleedde een voortrekkersrol in de ontwikkeling van de Weimardemocratie en verwierf veel aanzien door als sociaaldemocratische partij regeringsverantwoordelijkheid te dragen.⁷⁴ Labourpolitici uit het Interbellum stonden

---

⁷¹ David McKnight, 'Rethinking Social Democracy', *Labour History* 87 (2004) 243 – 244.

⁷² McKnight, 'Rethinking Social Democracy', 244.

⁷³ Stefan Berger, 'Organising Talent and Disciplined Steadiness': The German SPD as a Model for the British Labour Party in the 1920s?', *Contemporary European History* 5 (1996) 2, 171 – 190.

⁷⁴ Berger, 'Organising Talent and Disciplined Steadiness', 171 – 190.

in nauw contact met SPD-functionarissen en probeerden hun partijstructuur aan die van de SPD te spiegelen.⁷⁵

Volgens SPD-biograaf Franz Walter zorgde de bloeitijd van burgerlijk engagement tussen 1926 en 1929 voor een sterke stabilisering van de SPD.⁷⁶ Walter concludeert dat de SPD enkel een vooraanstaande positie kon innemen wanneer zij sterk verankerd zou zijn in het dagelijks leven van de arbeider.⁷⁷ De SPD slaagde er daarentegen niet in om het engagement van de arbeider over langere tijd heen vast te houden en de partij kende een definitieve teloorgang aan 'de vooravond van het nazisme'.⁷⁸ Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog was er weinig meer over van de dominantie van de SPD. Terwijl Labour na de verkiezingsoverwinning van 1945 veel prestige onder Europese sociaaldemocraten genoot, moest de SPD zichzelf opnieuw uitvinden.

Dit zorgde voor een asymmetrische verhouding tussen Labour en de SPD in de Britse bezettingszone. Terwijl Labour de grootste verkiezingszege in haar partijgeschiedenis had geboekt was de SPD regionaal georganiseerd, ontbraken zonale en nationale partijprogramma's en was er een tekort aan bestuurders. Volgens historicus Talbot Imlay keken veel SPD-politici in 1945 daarom op tegen de Britse sociaaldemocraten, Zij probeerden een goede relatie met Labour tot prioriteit te maken.⁷⁹ Dit bracht Labour in een spagaat: enerzijds had zij de mogelijkheid haar sociaaldemocratische zusterpartij opnieuw op te bouwen, de sociaaldemocratie in haar bezettingszone te versterken en van de SPD een nationaliseringsgezinde partij te maken, anderzijds streefde Labour naar de democratisering van de Duitse bezettingszone en mocht Labour het beginsel van politieke-neutraliteit niet schenden.

---

⁷⁵ Berger, 'Organising Talent and Disciplined Steadiness', 174.

⁷⁶ Franz Walter, *Die SPD. Biographie einer Partei* (Berlijn 2002) 79 – 94.

⁷⁷ Walter, *Die SPD*, 82 – 84.

⁷⁸ *Ibidem*, 95 – 116.

⁷⁹ Talbot C. Imlay, "'The policy of social democracy is self-consciously internationalist": The German Social Democratic Party's Internationalism after 1945', *The Journal of Modern History* 86 (2014) 1, 81 – 123, aldaar 90.

Hoofdstuk 2: Het beginstadium van de democratische ontwikkeling

Om te verhinderen dat de Sovjet-Unie invloed kon uitoefenen op het Ruhrgebied, wees Bevin het Franse plan af. Dit was een riskante strategie. Niet alleen waren de financiële middelen van het Verenigd Koninkrijk beperkt, ook de oppositie binnen de partijgelederen maakte het voor Bevin onwaarschijnlijk dat het parlement met zijn nationaliseringsdoelstelling zou instemmen. De democratisch socialistische leden binnen de Labourpartij streefden naar de uitbreiding van sociale voorzieningen in Duitsland en niet naar nationalisering. Zolang er geen overeenstemming kon worden bereikt in het parlement, kon het Verenigd Koninkrijk geen gemeenschappelijk Duitslandbeleid formuleren. De consequentie hiervan was dat de invulling van de Potsdamdoelstellingen voornamelijk aan de generaals, officieren en diplomaten van de BMR werd overgelaten.

Er was voor Bevin geen noodzaak om per decreet in te grijpen zolang de democratisering van de Britse bezettingszone verenigbaar was met zijn nationaliseringsdoelstellingen. Tijdens de Conferentie van Potsdam had Bevin immers zelf ingestemd met het democratiseren van Duitsland. Zodra er spanning tussen beiden ontstond, veranderde dit. Dit tweede hoofdstuk onderzoekt in hoeverre Bevin van zijn invloed gebruik heeft gemaakt en of hij gedurende de periode augustus 1945 – december 1945 de nadruk heeft gelegd op het verwezenlijken van Labours democratiseringsdoelstellingen respectievelijk op zijn nationaliseringsdoelstelling?

De Vier van Weimar: geen democratisering en geen nationalisering

Aangezien de opbouw van deze scriptie chronologisch is, begint de ontwikkeling van de democratie in dit paper met een korte voorgeschiedenis. Mei 1945 was in Duitsland de maand van de capitulatie en de totale chaos. Doordat veel Duitsers na de capitulatie met voedselschaarste en woningschade te maken hadden, lag het politieke

engagement gedurende de zomer van 1945 laag.⁸⁰ Deze materiële problemen golden in het bijzonder voor Weimarbestuurders die Duitsland tussen 1918 en 1933 hadden geleid. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd er door de nazi's actief jacht gemaakt op Weimarbestuurders en veel van hen moesten onderduiken, eindigden in de gevangenis of het concentratiekamp.⁸¹ Dit had grote invloed op hun levens en veel van hen waren na de capitulatie niet direct beschikbaar om een politiek ambt te vervullen.⁸² Het gevolg was dat politiek engagement gedurende de zomermaanden van 1945 beperkt bleef.

De BMR streefde er naar om betrouwbare Weimarfunctionarissen te benoemen op bestuurlijke functies. De Labourregering beseftte eveneens dat Duitse bestuurders beter in staat zouden zijn om op de lokale omstandigheden in te spelen dan Britten. Het lukte echter niet het politiek engagement direct te versterken en het aantal Weimarbestuurders bleef beperkt.⁸³ Om het politiek engagement te versterken, faciliteerde de BMR ontmoetingen voor Duitsers die zich direct na de capitulatie politiek wilden organiseren. Deze lokale bijeenkomsten vonden overal in Duitsland plaats. De Manchester Guardian van 24 mei 1945 deed verslag over één van de allereerste bijeenkomsten in het naoorlogse Duitsland:

‘Op 22 mei kwam op de Karlsplatz in het Duitse plaatsje Weimar [een symbolische verwijzing naar de democratie van Weimar] een comité bijeen dat zichzelf ‘de vier van Weimar’ noemde. In Weimar werd een heterogeen gezelschap gevormd dat bestond uit een sociaaldemocraat, een communist, een centrumdemocraat en een liberaal. Het genootschap had de bescheiden taak bij de geallieerden aan te

⁸⁰ Hans Woller, *Gesellschaft und Politik in der amerikanischen Besatzungszone: Die Region Ansbach und Fürth 1945-1949* (München 2011) 166.

⁸¹ Günther Buchstab, Brigitte Kaff en Hans-Otto Kleimann, *Christliche Demokraten gegen Hitler* (Freiburg 2004) 13.

⁸² Een aantal Weimarbestuurders kwam na de oorlog in een ontheemdenkamp terecht. Deze kampen zouden minsten een jaar openblijven en de omstandigheden waren erbarmelijk. Voor de verhalen van een tijdgenoot: Tadeusz Nowakowski, *Het Kamp Allerheiligen* (Amsterdam 1961).

⁸³ Documents on British Policy Overseas (DBPO), Memorandum by Mr. Troutbeck, 10 juli 1945, 1, 5 [C 3786/267/18].

geven welke politici in aanmerking zouden komen voor het bekleden van een politiek ambt in het naoorlogse Duitsland.⁸⁴

Het comité van de Vier van Weimar was exemplarisch voor het informele karakter van politieke bijeenkomsten in de periode mei – juli 1945. De BMR had met het zonebestuur in de andere bezettingszones afgesproken dat openbare politieke manifestaties tijdens de zomer van 1945 verboden zouden zijn. Door kleinschalige politieke bijeenkomsten wel te faciliteren, hoopte de BMR de kring van politieke expertise te vergroten.⁸⁵ Hiermee toonde de BMR haar democratische intenties. Ook Labour streefde naar de democratisering van Duitsland. De Britse politicus Josef Winternitz drukte zich treffend uit toen hij stelde dat ‘Duitsers die tegen Hitler opstonden in dit gevecht veel meer hebben geleden dan wij in het Verenigd Koninkrijk’.⁸⁶ Het aantal kleinschalige politieke bijeenkomsten tijdens de zomermaanden van 1945 bleef daarentegen beperkt.⁸⁷

Twee soorten honger in Europa

De BMR besloot op 6 augustus 1945 dat het verbod op openbare politieke bijeenkomsten zou worden opgeheven. Ondanks dat het verbod niet streng werd nageleefd, was de formele opheffing ervan een belangrijke symbolische stap in de democratisering van de Britse bezettingszone. Generaal Montgomery maakte de Duitse bevolking direct bekend dat het verbod binnen enkele weken zou worden opgeheven. Dit betekende dat Duitsers weer de mogelijkheid zouden krijgen zich politiek te formeren en in het openbaar te discussiëren.⁸⁸ Vrijgave van het recht op

⁸⁴ DBPO, The Manchester Guardian, *The Four Men of Weimar. Help for Allies, Anti-Nazi's Form a Committee* (24 mei 1945) p.5.

⁸⁵ DBPO, Strang to Bevin, 20 oktober 1945, 1, 5 [C 7200/4831/18].

⁸⁶ DBPO, Josef Winternitz, 'United Germany or Divided Europe', in : Richard Madley, *British Council for German Democracy* (Londen 1947) 1 – 24, aldaar 1 – 2.

⁸⁷ Het gevolg was dat politici die bereid waren een politiek ambt te vervullen vaak meerdere ambten tegelijk vervulden. Zo was de latere defensie-minister Theodor Blank zowel wethouder in de stad Dortmund als lid van de Raad van Bestuur bij een kolenmijn: Das Bundesarchiv, *Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung. Biographie Theodor Blank (1905 – 1972)* 118865528.

⁸⁸ Bernard Law Montgomery, *The Memoirs of Field Marshall The Viscount Montgomery of Alamein* (Londen 1958) 395 – 397.

openbare politieke bijeenkomsten zou volgens Montgomery het Verenigd Koninkrijk drie voordelen opleveren. Het eerste voordeel was dat Duitsers weer de mogelijkheid zouden krijgen maatschappelijke problemen onderling te bespreken. Dit zou hen democratisch weerbaar maken en de voedingsbodem voor nazisme verkleinen.⁸⁹ Het tweede voordeel was dat het recht op openbare politieke bijeenkomst een bijdrage zou leveren aan het democratiseren van de Duitse jeugd. Montgomery hoopte dat openbare politieke bijeenkomsten aan jongeren het goede voorbeeld konden geven en hen het besef zou bijbrengen dat democratie geen vanzelfsprekendheid was.⁹⁰ Het derde voordeel was dat het openbaar bespreken van politieke problemen Duitsers minder lui, verveeld en angstig zou maken. Volgens Montgomery hadden deze gevoelens een bijdrage geleverd aan de opkomst van het nazisme. Hij was er van overtuigd dat deze gevoelens definitief zouden verdwijnen wanneer de Britten het recht op openbare politieke bijeenkomsten vrij zouden geven.⁹¹ Vrijgave was een onmisbare stap in de democratisering van Duitsland en de BMR wilde deze democratisering zo breed mogelijk organiseren. Dat betekende dat er geen ideologische beperkingen aan het recht op partijpolitieke organisatie werden gesteld en dit recht niet afhankelijk zou zijn van politieke voorkeur.⁹²

Dat de democratisering voor Bevin eveneens een doel op zich was onderstreepte hij in een toespraak in het Lagerhuis:

‘Vandaag de dag zijn er twee soorten honger in Europa. Een daarvan is fysieke honger, maar ik denk wel eens dat [...] Europa ook een spirituele honger kent. Als ieder land een parlement zou hebben en als overal de mensen in vrijheid zouden kunnen leven, dan zou Europa een betere plek zijn.’⁹³

---

⁸⁹ Montgomery, *The Memoirs of Field Marshall Montgomery*, 396.

⁹⁰ *Ibidem* 395 – 397.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² Nationaalsocialisten hadden wel een beroepsverbod.

⁹³ Ernest Bevin in een toespraak in het Lagerhuis (26 oktober 1945). Geciteerd in Bullock, *Ernest Bevin*, 107.

Democratisering van Duitsland moest dus helpen de *spirituele* honger in de Britse bezettingszone te verzadigen. Door het verbod op partijpolitieke bijeenkomsten op te heffen hadden Montgomery en de BMR een eerste aanzet tot deze democratisering gegeven. Evenals de periode mei – juli 1945, bleef het politiek engagement aanvankelijk laag. De schaarste en de tekorten in de Britse bezettingszone waren hier de oorzaak van. De spirituele honger in Duitsland kon nog zo groot zijn, in de Britse bezettingszone was de fysieke honger groter.

De economische omstandigheden in de Britse bezettingszone brachten binnen de Labourpartij de discussie op gang of Duitsland wel kon democratiseren zolang de sociaaleconomische situatie voor veel Duitsers onzeker was. De democratisch socialistische probeerden het Britse parlement ervan te overtuigen dat het recht op partijpolitieke organisatie gepaard moest gaan met de invoering van sociale voorzieningen. Aneurin Bevan zette zich wederom het meest actief in voor de invoering van sociale voorzieningen.⁹⁴ Bevan verwachtte niet dat de democratisering van Duitsland succesvol kon zijn, zolang de sociaaleconomische situatie voor Duitsers onzeker was. Bevin deelde Bevan's zorgen, maar stelde dat de financiële situatie van het Verenigd Koninkrijk het niet toeliet om sociale zekerheid in Duitsland te bekostigen. De implementatie van sociale voorzieningen was slechts betaalbaar, wanneer de opbrengst van de Duitse industrie ten goede zou komen aan de bekostiging van sociale voorzieningen.⁹⁵ Bevan wees Bevin er op dat zijn nationaliseringsdoelstellingen geloofwaardiger zouden worden wanneer Labour er in zou slagen de sociaaleconomische onzekerheid weg te nemen.⁹⁶ Hierdoor zou het draagvlak voor nationalisering toenemen en werden de democratische intenties van de Labourregering geloofwaardiger. Bevin liet zich niet beïnvloeden: de nationalisering van de industrie moest plaatsvinden alvorens sociale voorzieningen konden worden geïmplementeerd.

Dit leverde Bevin zowel inhoudelijke als persoonlijke kritiek op. De inhoudelijke kritiek kwam voornamelijk van de democratisch socialistische, die het met zijn volgorde

---

⁹⁴ DBPO, KABINET CONCLUSIONS CM(46) 43rd Conclusions, 7 mei 1946 [CAB 178/7].

⁹⁵ DBPO, Minute from Mr. Harvey to Mr. Bevin, 7 november 1945, 1, 5 [C 8129/22/18].

⁹⁶ DBPO, KABINET CONCLUSIONS CM(46) 43rd Conclusions, 7 mei 1946 [CAB 178/7].

oneens waren. De persoonlijke kritiek was afkomstig van invloedrijke Labourpolitici zoals John Hynd en Herbert Morrison. Zij namen het Bevin niet kwalijk dat hij weigerde sociale voorzieningen te implementeren, maar vonden zijn halsstarrigheid ten opzichte van het Franse voorstel onaanvaardbaar. Hynd en Morrison waren er van overtuigd dat het Franse model, gezien de sociaaleconomische situatie in de Britse bezettingszone, het meest realistische nationaliseringsmodel was.⁹⁷ Hynd en Morrison gaven weliswaar niet de voorkeur aan het Franse model, maar vonden dat Bevin er – gezien de omstandigheden – mee in moest stemmen.

De tegenstand vanuit de eigen partijgelederen leidde ook tot toenemende spanning tussen de BMR en Bevin en had tot gevolg dat BMR-functionarissen gingen twijfelen aan de haalbaarheid van Bevins nationaliseringsdoelstelling. De BMR deelde Bevin mede dat hij zich er van bewust moest zijn dat Duitse controle over het Ruhrgebied het enige alternatief zou zijn voor internationale controle.⁹⁸ Duitse controle benodigde echter een democratisch apparaat en de wederopbouw van de democratie zou stagneren zolang de sociaaleconomische onzekerheid aanhield. Volgens BMR-functionaris Harold Ingrams lag de Britse taak niet in het beïnvloeden van het democratisch proces, maar in het ter beschikking stellen van ‘de voordelen van vrede, goed bestuur, educatie en wetenschap aan hen die daar gebruik van willen maken’.⁹⁹ Ingrams vond dat het Verenigd Koninkrijk moest bijdragen aan de wederopbouw van de voorzieningen, niet aan het doorvoeren van nationalisering.

Doordat de BMR de democratisering vormgaf en bestuurders per benoeming aanstelde, verliep het contact tussen het Britse parlement en de Duitse bestuurders ook voornamelijk via de BMR. De BMR kreeg veelvuldig het verzoek van Duitse bestuurders om in Duitsland sociale voorzieningen in te voeren.¹⁰⁰ Ook Hermann Pünder, Oberbürgermeister van Keulen, verzocht de BMR sociale voorzieningen aan de Duitse bevolking toe te kennen. Pünder maakte de Keulse gemeenteraad bekend dat

---

⁹⁷ Citaat afkomstig uit: Van Hook, ‘From Socialization to Co-Determination: The US, Britain, Germany and Public Ownership in the Ruhr, 1945 – 1951’, 160 – 162.

⁹⁸ DBPO, Minute from Mr. Harvey to Mr. Bevin, 7 november 1945, 1, 5 [C 8129/22/18].

⁹⁹ Harold Ingrams, *Arabia and the Isles* (Londen 1943) 354.

¹⁰⁰ Konrad Adenauer, *Erinnerungen 1945 – 1953* (Stuttgart 1965) 74 – 76.

de wederopbouw zou stagneren zolang Labour de invoering van sociale voorzieningen zou uitstellen:

Ik heb als Oberbürgermeister van de stad Keulen vaak om hulp gevraagd [...] en ik kan zeggen dat de BMR erg begripvol is geweest. [...] Wij [de gemeenteraad van Keulen] weten echter hoe moeilijk het is om onder deze omstandigheden problemen aan te pakken en ik moet concluderen dat wij nog altijd ver van een oplossing zijn verwijderd'.¹⁰¹

De BMR deelde Pünders zorgen en concludeerde eveneens dat de invoering van sociale voorzieningen noodzakelijk was. Namens de BMR stelde de Britse diplomaat Sir William Strang in een telegram dat hij het noodzakelijk achtte de invoering van sociale voorzieningen in de Britse bezettingszone te bespoedigen. In een telegram aan Bevin wees Strang er op dat in de Britse bezettingszone communicatie nauwelijks mogelijk was, nieuws zich voornamelijk via geruchten verspreidde en de logistieke voorzieningen slecht waren.¹⁰²

Alleen sociale voorzieningen zouden volgens Strang de sociaaleconomische onzekerheid onder de Duitse bevolking wegnemen. Strang achtte het onwaarschijnlijk dat de democratische ontwikkeling in de Britse bezettingszone tot wasdom kon komen zolang de sociaaleconomische onzekerheid aanhield.¹⁰³ Strang benadrukte dat politiek en democratie van secundair belang zouden blijven zolang het bestaan van Duitsers onzeker was.¹⁰⁴ Ondanks dat Strang in zijn correspondentie met Bevin benadrukte dat het implementeren van sociaaleconomische voorzieningen in de Britse bezettingszone noodzakelijk was voor het verwezenlijken van de Britse democratiseringsdoelstellingen, bleef de implementatie van sociale zekerheid uit. Bevin volhardde in het punt dat de nationalisering van het Ruhrgebied vooraf moest gaan aan de invoering van sociaaleconomische voorzieningen.

---

¹⁰¹ ACDP, Nachlass Gerhard Schröder, 01-483-057/1.

¹⁰² DBPO, Sir William Strang to Mr. Bevin, 11 augustus 1945, 1, 5 [C 4758/4757/18].

¹⁰³ DBPO, Sir W. Strang to Mr. Bevin, 11 augustus 1945, 1, 5 [C 4758/4757/18].

¹⁰⁴ Ibidem.

Bevins rol in de democratisering van Duitsland

Ondanks de sociaaleconomische onzekerheid en de aanhoudende schaarste nam vanaf augustus het politieke engagement in de Britse bezettingszone geleidelijk toe.

Daarmee slaagde de BMR om een eerste aanzet te geven tot het democratiseren van de Britse bezettingszone. Bevin had dusverre noch een rol vervuld in de democratisering van Duitsland, noch per decreet opdracht gegeven tot nationalisering. Hier was ook geen reden toe geweest: de democratisering van de Britse bezettingszone was nog altijd verenigbaar met de nationalisering van het Ruhrgebied.

Namens de BMR stuurde diplomaat Strang regelmatig telegrammen naar Bevin om hem over de zonale ontwikkelingen te informeren. Deze telegrammen gingen niet alleen over de sociaaleconomische situatie, Strang lichtte ook politieke ontwikkelingen toe. Op 21 augustus 1945 stuurde Strang een telegram naar Bevin waarin hij de politieke ontwikkelingen die tijdens de zomer hadden plaatsgevonden beschreef. Strang waarschuwde Bevin dat de Communistische Partij (CP) zich gedurende de zomer sterk had ontwikkeld. Hij verklaarde deze ontwikkeling door te stellen dat de CP 'clandestien opereerde' en veel communisten direct na de Duitse capitulatie in mei al politiek actief waren geworden.¹⁰⁵ Strang kwalificeerde de CP als 'Trojaans paard' en waarschuwde Bevin dat de CP een alliantie aan probeerde te gaan met de SPD.¹⁰⁶ Bevin had het Franse nationaliseringsvoorstel afgewezen om een uitbreiding van de communistische invloeden in de Britse bezettingszone te voorkomen. Een mogelijke alliantie tussen de SPD en de CP zou alsnog leiden tot een toename van de communistische invloeden in de Britse bezettingszone. Het was voor Bevin noodzakelijk deze alliantie te verhinderen en samenwerking tussen de SPD en de CP onmogelijk te maken. Strang kwalificeerde de SPD'ers als 'de beste bestuurders die tot dusver benoemd waren' en volgens Strang hoefde Bevin zich geen zorgen te maken dat de SPD zou samenwerken met de CP. Het enige probleem was dat de SPD kampte met een tekort aan bestuurlijke ervaring en de CP veel beter georganiseerd was.¹⁰⁷ Vanaf de rechterflank van het politieke spectrum werd er bovendien geen

---

¹⁰⁵ DBPO, Sir W. Strang to Mr. Bevin, 21 augustus, 1, 5 [C 5032/4757/18].

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ DBPO, Sir W. Strang to Mr. Bevin, 12 oktober 1945, 1, 5 [C 7200/4831/18].

anticommunistisch tegengeluid geboden, doordat de Katholieke Centruumpartij in 'een wankele conditie verkeerde'.¹⁰⁸ Om de communisten op afstand te houden schakelden veel lokale SPD-genootschappen de hulp in van meer nationalistische en conservatieve SPD'ers. Zo gebeurde op 14 september 1945 ook in de kieskring Münster:

'In hun wederopbouw van de SPD in Münster hebben [Heinrich] Hemsath en [Friedrich] Bürmeister de expertise van de oude partijleider Severing aangewend. Heer Severing heeft zich in zijn advies aan de kieskring fel anticommunistisch uitgesproken. Dit leidde ertoe dat de SPD in Münster richting de christelijke partijen schuift.'¹⁰⁹

Het intrede van voormalig partijleider Carl Severing was niet in strijd met de Britse democratiseringsdoelstellingen. De BMR gaf alle politieke partijen in de Britse bezettingszone een zekere handelingsvrijheid en lokale genootschappen konden zelf bepalen hoe zij hun partijpolitiek vormgaven. Door in zijn telegrammen een hoge mate van detail te verwerken, bood Strang Bevin wel de mogelijkheid het politieke proces te sturen. Aanvankelijk had Bevin de BMR handelingsvrijheid gegeven en de ontwikkeling van de democratie nauwelijks bijgestuurd. Bevin had hier ook geen reden toe gehad: de democratisering van Duitsland was immers een doel op zich. Hoe sterker de democratie zich ontwikkelde, hoe meer Duitse bestuurders er waren om zijn nationaliseringsdoelstelling te implementeren. De terugkeer van Severing in de Duitse politiek was voor Bevin daarentegen wel reden in te grijpen. Hij schreef aan Strang dat de BMR moest 'oppassen met het in ere herstellen van politieke leiders die tot de oude garde behoren'. Het leek Bevin een beter idee dat de BMR op 'op zoek zou gaan naar nieuwe politieke aanwas'.¹¹⁰

Het aanvaarden van een pensioenverhoging tijdens de Tweede Wereldoorlog werd als formele reden aangevoerd om Severing uit zijn ambt te ontheffen.¹¹¹ In werkelijkheid was de reden van zijn ontslag anders. Severing werd niet ontslagen

¹⁰⁸ DBPO, Sir W. Strang to Mr. Bevin, 21 augustus, 1, 5 [C 5032/4757/18].

¹⁰⁹ DBPO, Sir W. Strang to Mr. Bevin, 14 september 1945, 1, 5 [C 5997/4757/18].

¹¹⁰ DBPO, Mr. Bevin to Sir W. Strang, datum onbekend, 1, 5 [C 5997/4757/18].

¹¹¹ DBPO, Sir W. Strang to Mr. Troutbeck, 14 november 1945, 1, 5 [8965/6677/18].

omdat hij een pensioenverhoging had geaccepteerd tijdens de oorlog, maar omdat hij fervent tegenstander was van Bevins nationaliseringsbeleid.¹¹² Severings kapitalistische opvattingen zouden de weerzin tegen de nationalisering van het Ruhrgebied versterken.¹¹³

Bevin deelde de BMR mede dat het voor Severing niet langer mogelijk mocht zijn een politiek ambt te vervullen en hij vroeg officier Brian Robertson om Severing een beroepsverbod op te leggen.¹¹⁴ Robertson willigde Bevins eisen in en deelde Severing mede dat hij geen politiek ambt meer mocht vervullen in het naoorlogse Duitsland. Dit was voor eerst dat Bevin het decreet hanteerde om het democratiseringsbeleid van de BMR bij te sturen.

Deelconclusie: het decreet als veelzeggende uitzondering

De intrede van Severing zorgde voor het ontstaan van spanning tussen de Britse democratiseringsdoelstellingen enerzijds en Bevins nationaliseringsdoelstelling anderzijds. Door per decreet Severings invloed te beperken, probeerde Bevin de spanning die ontstond te laten verdwijnen. Het ontslag van Severing toont aan dat Bevin bereid was in te grijpen wanneer de democratisering van Britse bezettingszone zijn nationaliseringsdoelstelling bedreigde. Bevin gaf de BMR in 1945 handelingsvrijheid zolang democratisering verenigbaar was met nationalisering. Op momenten dat zich spanning tussen beide doelstellingen ontstond greep Bevin in, maar omwille van drie redenen gaf hij het beleid niet actief vorm.

Allereerst de legitimiteitsredenen. Zolang de BMR voor de concrete invulling van het Britse beleid in Duitsland verantwoordelijk was, kon Bevin de politieke ontwikkelingen alleen per decreet bijsturen. Dit vergrootte niet de legitimiteit van zijn interventies. Wanneer Bevin de democratisering van de Britse bezettingszone frequent

¹¹² DBPO, Sir W. Strang to Mr. Bevin, 26 oktober 1945, 1, 5 [7495/4757/18].

¹¹³ Het ontslag van Severing was slechts één van de vele voorbeelden van het Britse voorkeursbeleid. Het valt buiten bereik van deze scriptie meer voorbeelden in detail te bespreken, maar de lezer die geïnteresseerd is in de sturende houding van Labour kan zich verdiepen in de ontslagen van onder meer Johannes Fuchs (Centrumpartij), Konrad Adenauer (CDU), Rudolf Petersen (CDU), Fritz Schäffer (SPD), Andreas Hermes (CDU) en Walther Schreiber (CDU). De meeste van deze ontslagen vonden in 1946 plaats.

¹¹⁴ DBPO, Mr. Bevin to Mr. Robertson, 30 november 1945, 1, 5 [835/6677/18].

bijstuurde riskeerde hij dat zijn medeparlementariërs hem hier op zouden aanspreken. In het ergste geval zou ook de BMR Bevins besluiten als illegitiem beschouwen en de uitvoering ervan actief tegenwerken. Dat kon Bevin zich niet veroorloven.

De tweede reden is de discussie of er sociaaleconomische voorzieningen in Duitsland moesten worden geïmplementeerd, alvorens er kon worden genationaliseerd. Bevin vroeg een gunst van de BMR wanneer hij de ontwikkeling van de democratie bijstuurde. De meeste BMR-functionarissen waren echter pleitbezorgers van de invoering van sociaaleconomische voorzieningen in Duitsland. Als Bevin zich nadrukkelijk met het beleid van de BMR zou bemoeien, dan zou de BMR op termijn een gunst van Bevin terugvragen en zich nog sterker positioneren als voorstander van sociaaleconomische voorzieningen.

Als derde speelde Bevins eigenbelang mee. Democratisering van Duitsland was voor Bevin eveneens een doelstelling op zichzelf en verwezenlijking ervan moest op termijn leiden tot nationalisering. Hoe sterker de democratie in Duitsland, hoe waarschijnlijker zijn nationaliseringsdoelstelling werd.

Hoofdstuk 3: Van controle naar creatie

In het vorige hoofdstuk is verklaard waarom de nadruk binnen het Britse buitenlandbeleid in 1945 op het democratiseren van de Britse bezettingszone heeft gelegen en niet op het nationaliseren. Dit werd verklaard door de legitimiteit van Bevins interventies, de discussie of nationalisering vooraf moest gaan aan de invoering van sociaal beleid en het directe belang dat Bevin had bij democratisering. Hier kwam uit naar voren dat Bevin ruimte bood aan de BMR om de democratisering naar eigen inzicht in te vullen. Bevin greep enkel in wanneer de democratisering een bedreiging vormde voor zijn nationaliseringsdoelstellingen. Dit was het geval toen Severing door de SPD in Münster om advies werd gevraagd. Bevin vaardigde een decreet uit waarin hij Severing een beroepsverbod oplegde en de BMR willigde het decreet in.

In dit hoofdstuk wordt onderzocht of Bevin in 1946 een meer sturende rol ging vervullen in de democratisering van Duitsland, naarmate de politieke partijen zich meer zonaal ontwikkelden. De oprichting van de CDU als zonale partij geldt hierbij als breekpunt. Als eerste van de drie partijen in de Britse bezettingszone had de CDU in december 1945 een zonale structuur ontwikkeld. De CDU had, in tegenstelling tot SPD en de CP, een zonaal partijprogramma en een zonaal bestuur. De CDU stelde zich in haar partijprogramma nadrukkelijk op als voorstander van sociaal beleid, maar als tegenstander van nationalisering. Dit hoofdstuk onderzoekt of Bevin zich in 1946 meer op de ontwikkeling van Labours democratiseringsdoelstellingen ging richten of meer op de verwezenlijking van zijn nationaliseringsdoelstellingen, naarmate de politieke partijen een meer zonale structuur hadden ontwikkeld? Hiervoor zal de ontwikkeling van de CDU in de volgende alinea worden gereconstrueerd.

De oprichting en ontwikkeling van de CDU: het eerste breekpunt

26 juni 1945, nog voor de verkiezingsoverwinning van de Labourpartij had plaatsgevonden, kwam in Berlijn een groep politici bijeen onder leiding van voormalig Centrumpoliticus Andreas Hermes. Hermes faciliteerde een besloten ontmoeting die tot de oprichting van de pan-christelijke *Christlich Demokratische Union* (CDU) zou

leiden. De oprichters van de CDU hadden de overtuiging dat er ook in het naoorlogse Duitsland behoefte zou zijn aan een religieuze volkspartij. Zij vreesden echter dat de katholieke Centruumpartij deze rol niet langer op zich kon nemen.¹¹⁵ Om er voor te zorgen dat de partij een breed electoraat kon aanspreken, streefden de oprichters van de CDU er naar om binnen hun partij katholieken, protestanten en democraten te verenigen. Dit moest gebeuren door katholieke retoriek te combineren met protestants pragmatisme en een democratische insteek.

De CDU ontwikkelde zich snel en september 1945 werd in Keulen een Britse partijtak opgericht.¹¹⁶ Noch Bevin, noch de BMR probeerde de oprichting van de CDU te verhinderen. De BMR stelde geen ideologische beperkingen aan het recht op politieke bijeenkomsten en het stond CDU'ers vrij in het openbaar partijbijeenkomsten te organiseren. Het is onduidelijk hoeveel informatie Bevin van Strang verkreeg over de CDU. Strangs berichtgeving over de partij was onnauwkeurig en in zijn telegrammen verwees Strang steevast naar het meervoud 'christelijke partijen'. Ten onrechte wees Strang Bevin er meerdere malen op dat de CDU haar beleid niet centraal coördineerde en Strang haalde de Katholieke Centruumpartij en de CDU regelmatig door elkaar.¹¹⁷

Om de partij efficiënt te kunnen besturen streefde de CDU er naar om het partijbeleid zonaal te coördineren en cohesie tussen de verschillende bestuurslagen mogelijk te maken. CDU'ers in de Britse bezettingszone hadden wel degelijk over de grondbeginselen van de partij nagedacht en in overleg de *Kölner Leitsätze* vervaardigd. De Leitsätze was een document waarin de kernwaarden van de CDU werden beschreven. Het document moest de basis voor het handelen van elke CDU'er vormen en de eenheid binnen de partij versterken.¹¹⁸ De Leitsätze dienden de inhoudelijke verschillen binnen de partij te beperken en aan de eenheid bij te dragen. Strang, die

¹¹⁵ De Centruumpartij had na de Tweede Wereldoorlog een groot imago-probleem. Rijkspresident Paul von Hindenburg had een rol gespeeld in de opkomst van het nazisme door namens de Centruumpartij een alliantie aan te gaan met de NSDAP. Voor de exacte rol van von Hindenburg in dit proces: Anna von der Goltz, *Hindenburg: Power, Myth and the Rise of the Nazis* (Oxford 2009) of Rüdiger Barth en Hauke Friederichs, *Die Todengräber. Der Letzte Winter der Weimarer Republik* (Berlijn 2018).

¹¹⁶ Helmuth Pütz, *Konrad Adenauer und die CDU der britischen Besatzungszone* (Bonn 1975) 5.

¹¹⁷ DBPO, Sir W. Strang to Mr. Bevin, 14 september 1945, 1, 5, [C 5997/4757/18].

¹¹⁸ 'Vorgelegt von den Christlichen Demokraten Kölns im Juni 1945' in: Peter Hinze, *Die CDU Parteiprogramme. Eine Dokumentation der Ziele und Aufgaben* (Bonn 1995) 9 – 12.

dacht dat er geen bestuurlijke eenheid binnen de CDU bestond, was van het bestaan van de Kölner Leitsätze niet op de hoogte.¹¹⁹

De Kölner Leitsätze zorgden voor cohesie tussen verschillende lokale CDU-afdelingen. De Leitsätze waren de drijvende kracht achter de ontwikkeling van de CDU en reeds december 1945 vond de zonale oprichting van de partij plaats. Deze oprichting ging gepaard met de presentatie van een formeel partijprogramma. Dit programma was een geactualiseerde versie van de Kölner Leitsätze. Volgens medeoprichter Karl Arnold voorzagen de Kölner Leitsätze de CDU van een christelijk en een democratisch fundament. Dit democratisch fundament was volgens Arnold gebaseerd op het verbinden van katholieken en protestanten en zou de vormende kracht van het Avondland onderschrijven.¹²⁰ Zowel in de Leitsätze als in haar partijprogramma positioneerde de CDU zich als voorstander van de implementatie van sociale voorzieningen, die de sociaaleconomische onzekerheid in Duitslands moesten wegnemen.

Er zat daarentegen een verschil tussen het sociaaleconomische beleid van de BMR en dat van de CDU. Waar de BMR er naar streefde om sociale zekerheden toe te kennen alvorens de nationalisering zou worden doorgevoerd, was de CDU sterk gekant tegen de nationalisering van het Ruhrgebied. In tegenstelling tot de BMR nam de CDU nadrukkelijk afstand van de nationalisering van het Ruhrgebied en beschouwde de partij staatseigendom van fabrieken als ‘ongewenste vorm van collectivisering’.¹²¹ Volgens de Leitsätze vond de CDU dat ‘een volk door sociale gerechtigheid beschermd diende te worden’ en ‘sociaal beleid op christelijke gronden moest worden georganiseerd’. Sociaaleconomische zekerheid had zodoende ‘niets met misleidende

¹¹⁹ DBPO, Sir W. Strang to Mr. Bevin, 14 september 1945, 1, 5, [C 5997/4757/18].

¹²⁰ Karl Arnold tijdens de oprichtingsvergadering van de CDU in Düsseldorf (24 november 1945). Geciteerd in Rudolf Ürtz, ‘Karl Arnold (1901 – 1958)’ in: Günther Buchstab, Brigette Kaff en Hans-Otto Kleimann, *Christliche Demokraten gegen Hitler. Aus Verfolgung und Widerstand zur Union* (Freiburg 2004) 81 – 89, aldaar 86.

¹²¹ ‘Vorgelegt von den Christlichen Demokraten Kölns im Juni 1945’ in: Peter Hinze, *Die CDU Parteiprogramme. Eine Dokumentation der Ziele und Aufgaben* (Bonn 1995) 9 – 12.

collectivistische doelstellingen van doen' en de partij stelde zich nadrukkelijk op als tegenstander van Bevins nationaliseringsdoelstellingen.¹²²

Anders dan de CP en de SPD had de CDU een zonaal partijbestuur. Oud-Centrumpoliticus Konrad Adenauer was door zijn mede-CDU'ers tot partijleider verkozen en trad binnen de partij op als verbinder. Adenauer slaagde er in de cohesie binnen de partij te versterken en het beleid van de lokale CDU-geenootschappen op de Kölner Leitsätze af te stemmen. Volgens partijgenoot Gerd Bucerius werd Adenauer eind 1945 unaniem verkozen door CDU-collega's in de Britse bezettingszone.¹²³ Volgens Bucerius bracht Adenauer binnen de partij zoveel teweeg dat veel CDU'ers achteraf alleen spijt hadden van het feit dat zij Adenauer niet eerder tot partijleider hadden verkozen.¹²⁴

De ontwikkeling van de CDU tot zonepartij was voor Bevin problematisch. De partij was niet alleen voorstander van de invoering van sociaaleconomische voorzieningen, voorzieningen die het Verenigd Koninkrijk niet kon bekostigen, maar verzette zich ook tegen Bevins nationaliseringsdoelstelling. Strongs onvolledige informatieverstrekking had het voor Bevin onmogelijk gemaakt in een eerder stadium per decreet het CDU-beleid bij te sturen. Nadat de partij in december 1945 zonaal was opgericht, een partijprogramma had geformuleerd en een partijbestuur had verkozen, was het voor Bevin definitief te laat om de klok terug te draaien. Hij diende er rekening mee te houden dat zijn nationaliseringsdoelstellingen voortaan ook onder een deel van de Duitse bevolking op georganiseerde tegenstand zouden stuiten.

Labour heropent de nationaliseringsgesprekken

Met de oprichting van de CDU als antisocialistische zonepartij dreigde er voor Bevin in de Britse bezettingszone een scenario te ontstaan waarbij hij als eenzame protagonist nationalisering nastreefde. De democratisch socialistische maakten een parlementaire meerderheid onmogelijk, de BMR stuurde meermaals aan Bevin verzoeken om sociale

---

¹²² Kölner Leitsätze. Vorläufiger Entwurf zu einem Programm der Christlich Demokratischen Union Deutschlands,.

¹²³ Gerd Bucerius, *Der Adenauer. Subjektive Beobachtungen eines unbequemen Weggenossen* (Hamburg 1976) 49 – 51.

¹²⁴ Bucerius, *Der Adenauer*, 49 – 51.

voorzieningen te implementeren en ook de CDU was verzet tegen Bevin's nationaliseringsdoelstelling. Desondanks bleef Bevin onomstotelijk volhouden dat de nationalisering van het Ruhrgebied nodig was om de implementatie van sociale voorzieningen in de Britse bezettingszone te bekostigen. In samenspraak met Attlee besloot Bevin om de gesprekken over de nationalisering van het Ruhrgebied te heropenen. Wanneer Bevin de Fransen alsnog kon overhalen met zijn nationaliseringsplannen in te stemmen, dan hoefde hij het parlement niet te consulteren en was het voor de CDU onmogelijk nationalisering te voorkomen.

John Hynd had Attlee en Bevin er reeds voor de besprekingen op gewezen dat hij niet verwachtte dat de Franse delegatie in de tussentijd tot nieuwe inzichten was gekomen. Attlee trok zich weinig van Hynd aan. Hij bleef onverminderd optimistisch en geloofde zijn Franse collega's ditmaal voor de Britse plannen te winnen.¹²⁵ Attlee kon niet begrijpen hoe het mogelijk was dat het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk geen gezamenlijk nationaliseringsbeleid konden vormgeven.¹²⁶ Attlee hoopte bovendien de invloedrijke Belg Paul-Henri Spaak het Nederlandse demissionaire kabinet Schermerhorn-Drees van de Britse plannen te overtuigen.¹²⁷ Enkele maanden daarvoor had Bevin de Nederlandse minister van Kleffens gesproken over nationalisering van het Ruhrgebied, maar had de Nederlandse regering geen uitgesproken standpunt ingenomen.¹²⁸ Attlee en Bevin poogden Nederland ditmaal wel te overtuigen.¹²⁹

Attlee's verwachting dat hij zijn West-Europese collega's kon overtuigen bleek ijdele hoop. Het Franse regeringsstandpunt was onveranderd en ook de Belgische en de Nederlandse overheid waren weinig welwillend medewerking te verlenen aan de Britse nationaliseringsplannen. Vooral de Franse regering achtte het onwaarschijnlijk

¹²⁵ DBPO, Control Commission for Germany (British Element) (Berlin) to Control Office ARGUS 234, 10 december 1945, 1, 5 [Z 13529/103/17].

¹²⁶ DBPO, Note of a conversation after dinner at Chequers on Sunday, 16 september 1945, 1, 2 [C 6134/22/18].

¹²⁷ Spaak werkte niet alleen voor de Belgische regering maar ook voor de Verenigde Naties. Later zou hij een rol bekleden bij de Europese eenwording DBPO, Mr. Attlee to Sir H. Knatchbull-Hugessen, 15 december 1945, 1, 5 [Z 13657/188/4].

¹²⁸ DBPO, Mr. Bevin to Mr. Gray, 4 oktober 1945, 1, 2 [Z 11415/700/29].

¹²⁹ DBPO, Mr. Harvey to Mr. Bevin, 7 november 1945, 1, 5 [C 8129/22/18].

dat Duitsers betrouwbaar genoeg waren om het Ruhrgebied te besturen.¹³⁰ Daarmee leverde de gesprekkenserie Attlee en Bevin louter het inzicht op dat zij er wat betreft hun nationaliseringsplannen alleen voor stonden. Het enige alternatief was de uitvoering van hun nationaliseringsplannen aan Duitsers over te laten. Dat scenario was door de zonale oprichting van de CDU eveneens onwaarschijnlijker geworden.

Ondersteuning voor de SPD vanuit Londen

In tegenstelling tot de regionaal-georiënteerde SPD had de CDU een zonaal partijprogramma en een centraal partijbestuur. Dit maakte cohesie binnen de verschillende bestuurslagen mogelijk en voorzagen de partij van een sterk fundament. Om de nationalisering van het Ruhrgebied alsnog te verwezenlijken moest Bevin een actievere rol vervullen in de ontwikkeling van de democratie in Duitsland. Het volstond niet langer om de democratisering en de ontwikkeling van de politieke partijen in Duitsland aan de BMR over te laten. Daarmee kan de oprichting van de CDU als een omslagpunt worden beschouwd. De oprichting van de partij creëerde spanning tussen de democratische ontwikkeling van Duitsland en Bevins nationaliseringsplan. Wanneer Bevin zijn nationaliseringsplannen in 1946 alsnog wilde verwezenlijken, moest hij meer constructief beleid vormgeven.

Het was Attlee die een meer sturende rol voor het Verenigd Koninkrijk legitimeerde door te stellen dat hij 'voorstander was van een meer democratische en progressieve politieke koers in Duitsland'.¹³¹ Bevin wilde een nationaliseringsgezinde tegenhanger vormgeven voor de CDU. Hiervoor kwam enkel de sociaaldemocratische SPD, de zusterpartij van het Britse Labour, in aanmerking. De communisten werden door Labour als *Trojaans paard* beschouwd en de liberale volkspartijen speelden een rol in de marge. Er was bovendien weinig tijd. De electorale vooruitzichten voor de CDU waren goed en de Labourregering kon verkiezingen niet eeuwig uitstellen. In de Amerikaanse bezettingszone, waar in januari 1946 reeds lokale verkiezingen waren gehouden, hadden de christendemocraten een verpletterende overwinning geboekt

---

¹³⁰ DBPO, Note of a conversation after dinner at Chequers on Sunday, 16 september 1945, 1, 2 [C 6134/22/18].

¹³¹ DBPO, KABINET CONCLUSIONS CM(46) 43rd Conclusions, 7 mei 1946 [CAB 178/7].

op de SPD.¹³² Het christelijke dagblad *Neuen Zeit* typeerde de verkiezingsoverwinningen als ‘een goed begin’ en voorspelde dat de christelijke volkspartij ook in de Britse bezettingszone de grootste partij zou worden.¹³³

Zolang de SPD niet over een zonaal partijprogramma beschikte en geen zonaal partijbestuur had, was het ook in de Britse bezettingszone wachten op een electorale afstraffing. De exacte datum voor verkiezingen was in januari 1946 nog niet gepland, maar wanneer Bevin daadwerkelijk de *spirituele honger* in Duitsland wilde verzadigen moest de BMR ook in de Britse bezettingszone verkiezingen uitschrijven. Het was daarom zaak om van de SPD een nationaliseringsgezinde partij te maken, alvorens de verkiezingen plaatsvonden. Dit betekende dat Bevin een actieve rol moest vervullen in de vorming en organisatie van de SPD.

De anticommunist Kurt Schumacher werd door Bevin beschouwd als de gewenste kandidaat voor het leiderschap van de SPD. Schumacher kenmerkte zichzelf niet enkel als pragmatist, maar streefde ook naar nationalisering van de industriële fabrieken in het Ruhrgebied.¹³⁴ Volgens Susanne Miller, een Britse sociaaldemocraat die zich later bij de SPD zou aansluiten, herkende Bevin in Schumacher de capaciteit om mensen met elkaar te verbinden.¹³⁵ In navolging van de christendemocratische partijen, waar Adenauer als *verbinder* optrad in de Britse bezettingszone en Theodor Heuss in de Amerikaanse, kreeg de SPD met Schumacher eveneens een charismatisch partijleider.¹³⁶ Bovendien had Schumacher volgens Miller een gepassioneerd en loyaal karakter en stond hij bekend als bekwaam organisator.¹³⁷

De keuze van Labour voor Schumacher sorteerde direct effect en leidde tot een onverwijlde afstemming van beleid tussen de lokale partijafdelingen. Door de voortrekkersrol van Schumacher binnen de partij maakte de SPD een snelle

¹³² ACDP, Bestand KV Münster, 02-035-067/1.

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ Kurt Schumacher, ‘Politische Richtlinien für die SPD in ihrem Verhältnis zu den anderen politische Faktoren, 1945’, geciteerd in: Dieter Dowe en Kurt Klotzbach, *Programmatistische Dokumenten der Deutschen Sozialdemokratie* (Bonn 2004) 232 – 263, aldaar 234.

¹³⁵ Susanne Miller, ‘Kurt Schumacher – ein eindrucksvoller Politiker’ in: Hermann Schäfer, *Kurt Schumacher und seine Politik* (Berlijn 1996) 93 – 96, aldaar 93 – 95.

¹³⁶ Peter Merseburger, *Theodor Heuss: Der Bürger als Präsident* (München 2014).

¹³⁷ Miller, ‘Kurt Schumacher – ein eindrucksvoller Politiker’, 93 – 95.

ontwikkeling door. Januari 1946 lanceerde zij haar zonale partijprogramma. Dit partijprogramma had dezelfde opzet als de Kölner Leitsätze en lokale SPD-genootschappen moesten hun beleid conformeren aan het zonale partijprogramma. De SPD toonde zich in het partijprogramma onmiskenbaar voorstander van de nationalisering van het Ruhrgebied.¹³⁸ Schumacher had niet alleen Bevins wensen op het gebied van nationalisering overgenomen, de SPD zou ook zorg gaan dragen voor de uitvoering daarvan.

De koers die de SPD onder leiding van Schumacher in 1946 inzette, was uiterst succesvol. Schumacher streefde naar eenheid binnen de partij en was aanvankelijk succesvol in het mobiliseren van steun voor zijn nationaliseringsplannen. Tijdens de officiële partijdag van de SPD op 11 mei 1946 hield Schumacher een toespraak waarin hij sprak over de groei van de partij en zijn economische intenties:

‘Socialisme is pluraliteit. Het huidige Duitsland kan zich niet langer veroorloven privaatkapitalistische winsten te verdragen. [...] Deze winsten zijn de grootste belemmering voor economische groei geworden [...] De sociaaldemocratie streeft naar een socialistische economie die middels planmatige beleid een gemeenschappelijk economisch beleid gestalte geeft.’¹³⁹

De toespraak werd door de SPD-achterban met enthousiasme ontvangen en met Schumacher leek Bevin een nationaliseringsgezinde SPD’er als partijleider te hebben geïnstalleerd. Dat kwam Bevin goed uit: zijn populariteit in Duitsland was ondertussen sterk gedaald. Het Verenigd Koninkrijk had nog altijd geen sociale voorzieningen in Duitsland geïmplementeerd en in vergelijking met de Amerikaanse en Russische bezettingszones was de schaarste in de Britse bezettingszone astronomisch. Doordat Schumacher Bevins nationaliseringsdoelstellingen in het partijprogramma van de SPD

¹³⁸ ‘Ook rijke landen konden immers niet verzaken de kapitaalverzorging, productie en de in- en uitvoer louter aan de vrije markt over te laten’. Geciteerd uit: Sozialdemokratischer Pressedienst, *Wahlauf Ruf der Sozialdemokratischen Partei Deutschland* (Hannover 1949).

¹³⁹ Kurt Schumacher, ‘Grundsätzliche sozialistischer Politik. Kundgebung der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Beschlossen auf dem Parteitag in Hannover am 11 Mai 1946’ Willy Albrecht, *Die SPD unter Kurt Schumacher und Erich Ollenhauer 1946 bis 1963. Sitzungsprotokolle der Spitzengremien Band 1, 1946 bis 1948* (Bonn 2000) 3 – 10, aldaar 5.

had overgenomen, leek het er op dat nationalisering in 1946 alsnog doorgang kon vinden. Hetzij zonder Bevins betrokkenheid en zonder de Franse steun.

De strijd om de kiezer barst los

Schumachers voortrekkersrol leidde tot een herstructurering van de SPD, een zonaal partijbestuur en een zonaal partijprogramma. Daarmee leek de Britse keuze voor Schumacher een gouden greep. Niet langer was de CDU de enige partij die over een sterke zonale organisatie beschikte. Schumacher was er in geslaagd een nationaliseringsgezinde tegenhanger voor de CDU te creëren. De kans dat de SPD het bij verkiezingen goed zou doen werd dankzij Schumacher aannemelijker en de tijd was gekomen de *spirituele honger* in hun Britse bezettingszone te verzadigen. Dit betekende dat de BMR, een jaar na vrijgave van het recht op openbare politieke bijeenkomsten, verkiezingen ging uitschrijven in de Britse bezettingszone. De uitkomst die Bevin wenste was evident. Hij hoopte dat een overwinning voor de SPD het mogelijk zou maken de gewenste nationaliseringsdoelstellingen te verwezenlijken. Nationalisering van het Ruhrgebied zou het mogelijk maken voedselimporten te doen en de invoering van sociale voorzieningen te bekostigen. De BMR had de voorbereidingen voor de verkiezingen al in 1945 getroffen en kondigde aan dat er in het najaar van 1946 gemeenteraadsverkiezingen zouden worden gehouden.¹⁴⁰

Nadat de BMR verkiezingen had aankondiging veranderde de toon van de CDU aanzienlijk. De verkiezingsretoriek van de CDU was niet langer tegen nationalisering gekant, maar begon zich ook in toenemende mate op de SPD te richten. De CDU schilderde de SPD af als protagonisten van de Britse *dwangeconomie* en beschouwde zichzelf als de partij van de vrije markt.¹⁴¹ De CDU kwalificeerde de nationaliseringsgezinde SPD als verlengstuk van de Labourregering. De Labourregering werd door de CDU bovendien verantwoordelijk gehouden voor de slechte sociaaleconomische situatie in de Britse bezettingszone en de aanhoudende schaarste. Tijdens een toespraak in Neuenkirche liet CDU-leider Adenauer zich uit over de

---

¹⁴⁰ DBPO, Sir W. Strang to Mr. Bevin, 20 december 1945, 1, 5, [C 10128/2069/18].

¹⁴¹ Hermann Schäfer e.a., *Markt oder Plan. Wirtschaftsordnungen in Deutschland 1945 – 1961* (Frankfurt 1997) 20.

aanhoudende economische malaise in het Duitsland en verweet hij Labourregering niet doortastend genoeg te handelen:

‘De opleving van de industrie in Hannover en het district Osnabrück is weliswaar een stap in de goede richting, maar in de Nord-Rheinprovinc [het hedendaagse Nordrhein-Westfalen] daarentegen ligt bijna alles stil. Een verlamme wanhoop heeft zich over de mensen daar meester gemaakt. Dat hangt natuurlijk samen met de situatie van de buitenlandpolitiek. [...] Als je een opsomming maakt van het aantal mensen dat bij de publieke diensten werkzaam is en dat afzet tegen hetgeen dat wordt geproduceerd, dan leidt dat tot een schrikbeeld.’¹⁴²

In het vervolg van de toespraak ging Adenauer nader in op de oorzaken van de economische stagnatie en beschuldigde hij zowel de Britse Labourregering als de SPD ervan debet te zijn aan de economische stagnatie. Adenauer vond bovendien dat de SPD door Labour te sterk werd bevoordeeld ten opzichte van de CDU:

‘Het bevoordelen van de SPD ten opzichte van de CDU houdt nog altijd aan. [...] Volgens The Economist [het Britse tijdschrift] wordt het voor de BMR moeilijk om de SPD aan een bestuurlijke meerderheid te helpen. Ik betwijfel dat. Zeker is wel dat het imago van de SPD een regeringspartij te zijn haar voordelen brengt. [...] Wij pleiten ervoor om zo snel mogelijk nationale verkiezingen uit te schrijven, zodat de BMR duidelijk wordt welke partij zich daadwerkelijk op een meerderheid kan beroepen.’¹⁴³

Door de SPD in één adem te noemen met de impopulaire Labourregering hoopte Adenauer dat hij Schumacher kon kwalificeren als verlengstuk van de Labourregering. Hij kwalificeerde de SPD als *regeringspartij* en probeerde de SPD als medeschuldige aan te wijzen voor de slechte sociaaleconomische situatie in de Britse

---

¹⁴² Konrad Adenauer tijdens een bijeenkomst van het zonebestuur van de CDU in de Britse bezettingszone in Neuenkirche/ Kreis Wiedenbrück (26 – 28 juni 1946). Geciteerd uit: Helmuth Pütz, *Konrad Adenauer und die CDU der britischen Besatzungszone* (Bonn 1975) 146 – 164.

¹⁴³ Ibidem.

bezettingszone.¹⁴⁴ Volgens Adenauer was er maar één oplossing voor de slechte sociaaleconomische situatie in Duitsland: er moesten verkiezingen worden uitgeschreven en de kiezer moest afrekenen met het weinig doortastende beleid van Labour en de SPD.

Terwijl Adenauer in zijn toespraken de electorale competitie tussen de CDU en de SPD benadrukte en hoopte zijn achterban klaar te stomen voor verkiezingen, stemde het uitzicht op verkiezingen Schumacher voornamelijk zorgelijk. De politieke stellingname van de CDU was overwegend pro-Duits en bij vlagen zelf nationalistisch. Dit stond in contrast met de SPD die in haar partijprogramma de nationaliseringsdoelstellingen van de Labourregering uitdroeg en partijleider Schumacher die zich in zijn toespraken pro-Brits opstelde. Adenauer droeg aan de polarisering bij door de SPD in zijn toespraken te kwalificeren als protagonisten van de Britse dwangconomie. Door de SPD op één lijn te stellen met de impopulaire Labourregering, maakte de CDU in aanloop naar de verkiezingen optimaal gebruik van de slechte sociaaleconomische situatie in de Britse bezettingszone. Bij veel SPD'ers begon het besef te dagen dat het pro-Britse imago van de partij lastig in overeenstemming te brengen was met electoraal succes. Om te voorkomen dat de SPD bij de eerstvolgende verkiezingen door het electoraat zou worden afgestraft, zoals in de Amerikaanse bezettingszone was gebeurd, moest de SPD afrekenen met haar pro-Britse imago.

De retoriek van de CDU was uiterst effectief en electoraal gezien stond de CDU er bijzonder goed voor. Het SPD-bestuur besepte dat de partij haar huidige beleid niet kon continueren en Schumacher streefde er naar de partij van haar pro-Britse imago te ontdoen. Om de partij weer van een autonoom allure te voorzien, verkondigde Schumacher gedurende de zomer van 1946 regelmatig dat 'het nooit meer zo mocht zijn dat sociaaldemocraten minder nationalistisch zouden zijn dan de partijen die rechts van haar staan'.¹⁴⁵ Dit was een directe breuk met Schumachers eerdere loyale

---

¹⁴⁴ Konrad Adenauer tijdens een bijeenkomst van het zonebestuur van de CDU in de Britse bezettingszone in Neuenkirche/ Kreis Wiedenbrück (26 – 28 juni 1946). Geciteerd uit: Helmuth Pütz, *Konrad Adenauer und die CDU der britischen Besatzungszone* (Bonn 1975) 181.

¹⁴⁵ Citaat afkomstig uit: Thies von Daak, Osmansen Ruhl en Trees Whiting, *Stunde Null in Deutschland. Die westlichen Besatzungszonen 1945 – 1948* (Düsseldorf 1980) 148 – 149.

en pro-Britse houding. Uit electorale overwegingen begon Schumacher bij te dragen aan een koers van vervreemding tussen de SPD en Labour.

De eerste tekenen van de vervreemding werden in juni 1946 zichtbaar. Op 4 juni was een delegatie van de SPD op uitnodiging van Labour te gast op de Internationale Conferentie voor Sociaaldemocraten (ICS). Het doel van Labour was om middels ICS de eenheid tussen sociaaldemocraten uit verschillende landen te versterken en een gezamenlijk sociaaldemocratisch antwoord te formuleren op de economische problemen in Europa. Anders dan Labour van tevoren had verwacht, greep de SPD de conferentie aan om afstand te nemen van haar Britse zusterpartij. Erich Ollenhauer, de plaatsvervanger van Schumacher, toonde zich in zijn toespraak eerder pro-Duits dan internationaal:

‘Er bestaat een grote noodzaak om een internationale sociaaldemocratische organisatie vorm te geven [...] Echter, wij zijn in juni bijeen terwijl afgelopen november al was besloten dat deze conferentie zou worden georganiseerd. Ik wil daarom nogmaals laten weten dat het mij zeer twijfelachtig lijkt dat er ooit een internationale sociaaldemocratische organisatie gestalte kan krijgen. De achterban van de Labourregering is immers tegen en wij wensen het vanzelfsprekend niet. [...] Voor ons spelen de nationale belangen eveneens een grote rol.’¹⁴⁶

Ollenhauer wees in zijn toespraak op twee zaken die het moeilijk maakten een internationale sociaaldemocratische organisatie gestalte te geven. Allereerst wees Ollenhauer op inefficiëntie. In november was reeds besloten dat de ICS zou worden georganiseerd, maar deze vond pas meer dan zes maanden later plaats. Dit was onnodig lang en tekende de bestuurlijke inefficiëntie van de internationale sociaaldemocratie. Daarnaast keerde Ollenhauer Labour de rug toe door te benadrukken dat de nationale belangen voor de SPD een grote rol spelen. Ollenhauers

---

¹⁴⁶ Erich Ollenhauer, ‘Toespraak op de Internationale Conferentie voor Sociaaldemocraten in Londen. (4 juni 1946) Protocol B, 8, Hoofdstuk II’. Citaat afkomstig uit: Willy Albrecht, *Die SPD unter Kurt Schumacher und Erich Ollenhauer 1946 bis 1963*, 21 – 22.

toon was illustratief voor de intenties waarmee de SPD-delegatie naar Londen was gekomen: om zich van Labour te vervreemden. De toespraken van partijleider Schumacher en SPD-voorzitter Robert Görlinger droegen bovendien bij aan een verdere vervreemding tussen SPD en Labour.¹⁴⁷ Het zou een voorbode zijn voor de koers die de SPD gedurende de zomermaanden van 1946 zou inzetten.

De meer nationalistische en pro-Duitse koers die het SPD in de maanden voor de verkiezingen had ingezet kon de partij niet volledig losmaken van haar pro-Britse imago. Het onvermijdelijke gevolg was dat de CDU bij de lokale verkiezingen in september 1946 in de meeste districten de grootste partij werd.¹⁴⁸ Een telegram van CDU-raadslid Wilhelm Lindner aan een collega van de kieskring Münster geeft inzicht in schaal waarop de overwinning is behaald:

‘Bij de eerste verkiezing sinds dertien jaar heeft de CDU in de Britse bezettingszones veel succes opgeleverd. [...] In het regeringsgebied Minden is de SPD in geen enkele deelgemeente de grootste geworden en ook in Gütersloh, Rheda, Bünde, Enger, Bad Oeynhausien [...] en Schwalenberg behoren alle direct gekozenen aan de CDU toe.’¹⁴⁹

Lindner had ook een verklaring voor de nederlaag van de SPD in veel West-Duitse deelgemeenten. Lindner verklaarde de nederlaag door te verwijzen naar de areligieuze en socialistische idealen van SPD:

‘In vroegere tijden verdroegen Christendom en Socialisme elkaar als water en vuur. De Bijbel deed hier al uitspraak over. Wij hebben deze conflictsituatie in onze partij beheerst en opgelost. De SPD heeft haar strijd tegen de christelijke levensbeschouwing gevoerd. De Marxistische camouflage is herkend en daardoor onschadelijk gemaakt. [...] De uitkomst van deze verkiezingen maakt duidelijk dat

¹⁴⁷ Robert Görlinger, Toespraak op de Internationale Conferentie voor Sociaaldemocraten in Londen (4 juni 1946) Protocol A, 4, Hoofdstuk II. Citaat afkomstig uit: In: Willy Albrecht, *Die SPD unter Kurt Schumacher und Erich Ollenhauer 1946 bis 1963*. 22.

¹⁴⁸ ACDP, Bestand KV Münster, 02-035-067/1.

¹⁴⁹ Ibidem.

het volk de houding van de SPD oneerlijk heeft gevonden. De areligieuze socialisten zien hun droom een soort Labourpartij in Duitsland te creëren definitief mislukken.¹⁵⁰

Lindner was hoogstwaarschijnlijk in extase door de overwinning en zijn telegram is in een euforische bui geschreven. Hoewel zijn verklaring daardoor extra kritisch moet worden belicht, is de invalshoek interessant. Volgens Lindner had de SPD onder veel kiezers een areligieus en Marxistisch imago. Lindners verklaring staat daarmee haaks op de Britse visie van Schumacher als anticommunist. Er bestaat de mogelijkheid dat de samenwerking tussen de SPD en de Labour Schumacher in Duitsland het imago van Marxist had opgeleverd, terwijl hij door Bevin en Attlee juist als anticommunist werd beschouwd.

Lindners verklaring zegt daarmee ook iets over de breuk tussen Labour en de SPD. De partijleiding van de SPD streefde er naar zich gedurende de zomer van 1946 autonoom en pro-Duits te positioneren. Dit deed de SPD onder meer door op de ICS met Labour te breken en zich in Duitsland uitgesproken nationalistisch te positioneren. De verkiezingsnederlaag is veelzeggend over de mate van succes hiervan. De CDU had een krachtige campagne gevoerd door zich op te stellen als pro-Duitse partij die streefde naar een rechtvaardig sociaaleconomisch beleid. De CDU was voor veel kiezers blijkbaar een aantrekkelijk alternatief voor de SPD. De SPD was eveneens sociaal, maar had in de publieke beeldvorming het imago van pro-Britse regeringspartij. Door de pro-Britse houding van de SPD veelvuldig te benoemen, had de CDU bijgedragen aan een versterking van dit imago en daarmee de electorale nederlaag van de SPD bezegeld.

De verkiezingsoverwinning van de CDU kan ook worden verklaard door het imago van Adenauer. Hans Edgar Jahn, de voormalig-adviseur van Adenauer, schrijft het electorale succes zelfs volledig toe aan de rol van Adenauer.¹⁵¹ Volgens Jahn droeg Adenauer bij aan eenheid binnen de partij en vertolkte hij de opvatting dat

¹⁵⁰ ACDP, Bestand KV Münster, 02-035-067/1.

¹⁵¹ Hans Edgar Jahn, *An Adenauers Seite. Sein Berater erinnert sich* (München 1987) 28 – 29.

herbezinning op de christelijke waarden de situatie in Duitsland kon verbeteren.¹⁵²

Binnen de CDU werkte Adenauer als verbinder en profileerde hij zich als de man die de tegenstellingen binnen de partij af kon vlakken.¹⁵³ Dankzij Adenauer werd het volgens Jahn eenvoudiger om eenheid binnen de partij aan te brengen en het beleid zonaal te organiseren.

Toch was er voor de SPD in de meeste deelgemeenten van de Britse bezettingszone in september 1946 ook wat de vieren: de partij was tijdens de verkiezingen groter geworden dan de KPD.¹⁵⁴

De onvermijdelijkheid van de bizonale fusie: het tweede breekpunt

Met de verkiezingsoverwinning die de CDU september 1946 behaalde, verschoven ook de partijpolitieke verhoudingen in de Britse bezettingszone. De CDU bepaalde voortaan in veel deelgemeenten en kieskringen hoe het beleid werd vormgegeven en wilde de beloofde sociale voorzieningen invoeren. De financiële ruimte om sociale voorzieningen te bekostigen was echter zeer beperkt en de slechte sociaaleconomische omstandigheden hielden ook na de gemeenteraadsverkiezingen aan. James Byrnes, de Amerikaanse Minister van Buitenlandse Zaken, vreesde dat het vertrouwen van Duitsers in de democratie kon beschadigen wanneer de CDU haar verkiezingsbeloften niet kon inlossen. Byrnes beloofde dat de Verenigde Staten voortaan een meer actieve rol zouden vervullen in het stabiliseren van de situatie in Duitsland.¹⁵⁵ Samen met militair gouverneur Lucius Clay presenteerde Byrnes september 1946 het Amerikaanse voorstel tot zonefusie.¹⁵⁶ De Amerikanen zouden de bestuurlijke verantwoording voor de Britse bezettingszone overnemen en de helft van de bezettingskosten betalen.¹⁵⁷ De zonefusie had tot gevolg dat de Amerikanen de economische problemen in de Britse bezettingszone gingen aanpakken en de Britse

¹⁵² Jahn, *An Adenauers Seite*, 27.

¹⁵³ Ibidem, 28.

¹⁵⁴ ACDP, Bestand KV Münster, 02-035-067/1.

¹⁵⁵ James F. Byrnes, *Speaking Frankly* (New York 1947) 188.

¹⁵⁶ Lucius Clay, *Decision in Germany* (New York 1951) 165.

¹⁵⁷ DBPO, UK DELEGATION TO COUNCIL OF FOREIGN MINISTERS, 22 november 1946, 1, 11, [C 14362/13325/18].

bezettingszone, net als de Amerikaanse bezettingszone, geleidijk zou overgaan op het economische model van vrijhandel.¹⁵⁸ Onder het motto 'Eén hand in de eigen boezem, de andere in de zak van de buurman' werd er ruimte geboden aan bedrijven, privaatwinsten en ondernemers, terwijl de CDU tegelijkertijd de financiële middelen kreeg de beloofde sociale voorzieningen te implementeren.¹⁵⁹ De zonefusie faciliteerde Duits zelfbestuur, maakte de implementatie van sociaaleconomische voorzieningen mogelijk en schakelde de Britse bezettingszone over op het model van de vrijemarkt.¹⁶⁰ De verkiezingsoverwinning en zonefusie betekenden het einde voor Bevins nationaliseringsdoelstelling. Bevin was er definitief niet in geslaagd de industriële fabrieken in het Ruhrgebied te nationaliseren.

Deelconclusie: het streven naar nationalisering (g)een succes?

Nadat de CDU zich had ontwikkeld tot een zonale partij, trok Bevin het initiatief naar zich toe. Doordat Bevin door Strang pas op de hoogte werd gesteld nadat er spanning was ontstaan tussen democratisering en nationalisering, kon Bevin de oprichting van de CDU niet meer ongedaan maken of bijsturen. Waar Bevin in 1945 het democratische proces aan de BMR had overgelaten, bekleedde hij in 1946 een meer vormende rol. Bevin stelde anticommunist Schumacher aan als partijleider van de SPD en onder leiding van Schumacher ontwikkelde de SPD zich tot zonale partij. Schumacher nam Bevins nationaliseringsdoelstelling over in het SPD-partijprogramma en stelde zich overwegend pro-Brits op.

De keuze voor Schumacher sorteerde aanvankelijk het gewenste effect en leidde tot de ontwikkeling van een nationaliseringsgezinde zonepartij. Nadat de SPD definitief een zonale structuur aannam, leek het moment aanstaande de spirituele honger in de Britse bezettingszone te verzadigen. De BMR schreef verkiezingen uit, die september 1946 zouden plaatsvinden. Anders dan Bevin had verwacht, beschuldigde de CDU de SPD ervan debet te hebben aan de sociaaleconomische onzekerheid in de Britse bezettingszone. Uit angst voor electoraal verlies keerden Schumacher en de SPD

¹⁵⁸ Ludwig Erhard, *Wohlstand für Alle* (Anaconda herdruk: Köln 2009).

¹⁵⁹ Erhard, *Wohlstand für Alle*, 286.

¹⁶⁰ Clay, *Germany and the Fight for Freedom* (Harvard 1950) 28 – 29.

zich vervolgens tegen de Labourregering en Bevin. Zij gingen zich nadrukkelijk verzetten tegen de nationalisering van het Ruhrgebied en hun pro-Britse attitude.

Het antwoord op de deelvraag, of Bevin een meer sturende houding ging vervullen nadat de CDU zich tot zonale partij had ontwikkeld, was zodoende tweeledig. Enerzijds vervulde Bevin een actieve rol in de ontwikkeling van de SPD tot zonale partij. Hij had een groot aandeel in de aanstelling van Schumacher als partijleider en Bevin vervulde daarmee een sleutelrol in de verwezenlijking van een zonale partijstructuur voor de SPD. Anderzijds liet Bevin de ontwikkeling van de SPD volledig aan Schumacher over, zolang Schumacher zich inzette voor de nationalisering van de industrie in het Ruhrgebied. Toen de SPD zich gedurende de zomer van 1946, uit angst voor electoraal verlies, tegen de Labourregering kante, volgde er ook nauwelijks reactie uit Londen. Het is onduidelijk of Bevin überhaupt heeft geweten dat Schumacher zich vlak voor de verkiezingen nadrukkelijk tegen hem ging verzetten. Duidelijk is wel dat Schumacher de verkiezingen verloor, de CDU ondersteuning kreeg van de Verenigde Staten en Bevins nationaliseringsdoelstellingen september 1946 definitief van de baan waren. Net als in 1945 verkoos Bevin in 1946, wanneer er spanning tussen beide doelstellingen bestond, om de mogelijkheid tot nationalisering open te houden. Door Schumacher te benoemen probeerde Bevin er voor te zorgen dat de democratiseringsdoelstellingen alsnog verenigd konden worden met de nationalisering van het Ruhrgebied. Doordat Schumacher Labour zich distantieerde van Labour en de verkiezingen verloor, bleken beide doelstellingen uiteindelijk onverenigbaar.

Conclusie

De Conferentie van Potsdam had niet geresulteerd in een eenduidig Duitslandbeleid. De bezettingsmachten bereikten weliswaar overeenstemming over het feit dat Duitsland moest worden gedemocratiseerd en door de geallieerden zou worden herbouwd; de uitwerking van deze doelstellingen werd niet verder geconcretiseerd. Er werd besloten dat iedere bezettingsmacht zelf verantwoordelijk was voor de wederopbouw van de bezettingszone en de invulling van de Potsdam-doelstellingen. Dit model van autonome bezettingspolitiek had tot gevolg dat de Britse Labourregering direct na haar aantreden een concrete invulling moest vinden voor de Potsdam-doelstellingen.

Dit leidde tot discussie in het Britse parlement. In tegenstelling tot de binnenlandse aangelegenheden, waar Labourpolitici het overwegend eens waren, slaagden zij er niet in een concreet Duitslandbeleid vorm te geven. De democratisch socialistische streefden er naar om in de Britse bezettingszone sociale voorzieningen te implementeren. Zij hoopten dat deze voorzieningen de wederopbouw in de Britse bezettingszone zouden bespoedigen. Bevin streefde eveneens naar het invoeren van sociale voorzieningen in Duitsland, maar probeerde de democratisch socialistische ervan te overtuigen dat dit alleen kon worden bekostigd wanneer de industrie in het Ruhrgebied zou worden genationaliseerd. De democratisch socialistische stemden hier niet mee in. Zij vonden het de Britse taak om sociale zekerheid en democratie in Duitsland te implementeren, niet om de industrie te nationaliseren. Zolang de democratisch socialistische niet instemden met Bevin's nationaliseringsdoelstelling, ontbrak een parlementaire meerderheid voor zijn plan. Daardoor maakte nationalisering, in tegenstelling tot democratisering, formeel geen onderdeel uit van het Britse kabinetsbeleid.

Dat betekende niet dat de nationalisering van het Ruhrgebied onmogelijk was. In de hoop het Britse parlement te omzeilen probeerde Bevin zijn Franse collega's Massigli en Bidault te overtuigen van zijn nationaliseringsvoorstel. Als de Fransen bereid waren bestuurlijke verantwoording te nemen voor de nationalisering van het

Ruhrgebied, dan hoefde Bevin het Britse parlement niet te consulteren. Frankrijk was echter alleen bereid om Bevins nationaliseringsdoelstelling te steunen als het Ruhrgebied onder een model van publiek eigenaarschap zou worden gebracht. Bevin wees dit plan af omdat hij vreesde dat het zou leiden tot een toename van de invloed van de Sovjet-Unie in West-Europa.

Bevins vooraanstaande positie binnen Labour maakte het mogelijk om de nationalisering per decreet vorm te geven. Hij kon zijn Duitslandbeleid per ordonnantie vormgeven en de BMR van concrete beleidsinstructies voorzien. Zolang de democratisering van Duitsland de nationalisering van het Ruhrgebied niet uitsloot, bestond er voor Bevin geen reden om per decreet in te grijpen. Bevin hoopte dat het democratiseren van de Britse bezettingszone een positieve bijdrage zou leveren aan Duits zelfbestuur. Duits zelfbestuur zou Bevins nationaliseringsdoelstelling zelfs plausibeler maken en hij streefde de democratisering van Duitsland te verenigen met zijn nationaliseringsdoelstelling.

Zolang beide doelstellingen te verenigen waren bestond er in augustus 1945 geen spanning tussen de democratisering van Duitsland en de nationalisering van het Ruhrgebied. Dit veranderde ook niet toen Montgomery het verbod op openbare politieke bijeenkomsten ophief dat gedurende de zomer van 1945 van kracht was geweest. Bevin hoopte dat opheffing van dit verbod zou leiden tot het verzaadigen van een spirituele honger en gaf de BMR voldoende handelingsvrijheid de Britse democratiseringsdoelstellingen te concretiseren. De BMR opereerde zodoende als intermediair tussen Bevin en de Duitse politici. Op verzoek van deze politici stuurde de BMR veelvuldig telegrammen naar Londen waarin werd gepleit voor de invoering van sociale voorzieningen in de Britse bezettingszone. Sir W. Strang onderhield nauw contact met Bevin en deelde meermaals mede dat hij niet verwachtte dat de democratisering van de Britse bezettingszone tot wasdom kon komen zolang de sociaaleconomische onzekerheid aanhield. Bevin bleef volhouden dat de industrie in het Ruhrgebied moesten worden genationaliseerd, alvorens sociaaleconomische voorzieningen konden worden bekostigd. Zodoende hield Bevin beide doelstellingen ook in balans nadat de BMR was gestart met democratisering.

Deze scriptie heeft aangetoond dat zolang de democratisering van de Britse bezettingszone verenigbaar was met Bevins nationaliseringsdoelstelling, Bevin de BMR de handelingsvrijheid gaf het politieke proces naar eigen inzicht vorm te geven. Dat verklaart waarom Bevin in 1945 de nadruk legde op de democratisering van Duitsland. Bevin greep in 1945 alleen in, wanneer de democratische ontwikkelingen een bedreiging vormden voor zijn nationaliseringsdoelstellingen. Dit was slechts sporadisch het geval. Wanneer de democratisering van Duitsland wel spanning tussen beide doelstellingen opleverde, zoals het geval was toen de SPD in Münster oud-Weimarbestuurder Carl Severing om advies vroeg, stuurde Bevin het politieke proces per decreet bij. Om te voorkomen dat Severing een directe bedreiging zou vormen voor zijn nationaliseringsdoelstelling, besloot hij Severing per decreet een beroepsverbod op te leggen. De BMR willigde het decreet in en daarmee verdween de spanning tussen democratisering en nationalisering. Bevin kon zodoende ook aan het einde van 1945 tussen beide doelstellingen laveren.

Hij stuurde de democratisering alleen bij op de momenten dat er spanning ontstond tussen democratisering en nationalisering. Strongs telegrammen gaven Bevin de mogelijkheid zeer gericht in te grijpen en dat resulteerde er in dat hij slechts beperkte behoefde in te grijpen. Het beperkte ingrijpen werd in de deelconclusie van het tweede hoofdstuk eveneens verklaard door te verwijzen naar de legitimiteit van zijn interventies, de vraag naar sociale voorzieningen en zijn eigenbelang. Hier kwam uit naar voren dat het decreet geen legitiem middel was om in te grijpen en veelvuldig gebruik ervan kon resulteren in kritiek van medeparlementariërs en de BMR. Het decreet als sturingsmiddel kon er eveneens toe leiden dat de BMR ook gunsten aan Bevin zou terugvragen en zich nadrukkelijker zou inzetten voor de invoering van sociale voorzieningen. Dit zou Bevins eigenbelang niet dienen en kon leiden tot een toename van de spanning tussen democratisering en nationalisering. Een spanning die Bevin wilde voorkomen door de democratisering van Duitsland en de nationalisering van het Ruhrgebied te balanceren.

De oprichting van de CDU als zonale partij veranderde Bevins prioriteiten. De CDU kon zich december 1945 tot zonale partij ontwikkelen doordat de BMR geen

ideologische beperkingen had gesteld aan het recht op openbare politieke bijeenkomsten en Strang niet voldoende accuraat was geweest in zijn berichtgeving. In tegenstelling tot de CP en de SPD, had de CDU een zonaal partijprogramma en een zonaal partijbestuur. Konrad Adenauer versterkte de cohesie binnen de partij en verzette zich tegen Bevin's nationaliseringsdoelstelling. Zodoende leidde de oprichting van de CDU tot toename van de spanning tussen democratisering en nationalisering. Het gevolg hiervan was dat Bevin een meer sturende rol moest bekleden in de ontwikkeling van de democratie in Duitsland om beide doelstellingen met elkaar in balans te houden.

Bevin streefde er naar om een nationaliseringsgezinde tegenhanger te creëren in de Britse bezettingszone. Hiervoor kwam, gezien de historische verwantschap tussen beide partijen, de SPD in aanmerking. Anticommunist Schumacher werd door Bevin naar voren geschoven als gewenste partijleider. Dit was een succesvolle keuze: Schumacher slaagde er in de SPD tot zonale partij te ontwikkelen en voorzag de partij van zowel een zonaal partijbestuur als een zonaal partijprogramma. In dit partijprogramma had Schumacher de Britse nationaliseringsdoelstelling overgenomen. Doordat Schumacher de democratiseringsdoelstellingen en de nationaliseringsdoelstelling nastreefde, hoefde Bevin in 1946 geen sturende rol te bekleden in de Duitse politiek. Schumacher hield beide doelstellingen met elkaar in evenwicht. Aanvankelijk leek deze strategie te werken. In zijn toespraken keerde Schumacher zich tegen privaatwinsten en sprak hij zich positief uit over de nationalisering van de industrie in het Ruhrgebied. Dit veranderde toen de BMR verkiezingen in het vooruitzicht stelde.

In de maanden voor de verkiezingen werd de retoriek van de CDU harder. De CDU begon de SPD als regeringspartij te kwalificeren en dat verslechterde het imago van de SPD. Om een electorale afstraffing te voorkomen besloot Schumacher de partij van het pro-Britse imago te ontdoen. Prominente SPD'ers keerden zich tegen de Britse Labourpartij en streefden naar een meer pro-Duitse houding. Deze breuk leidde niet tot het gewenste effect: de gemeenteraadsverkiezingen september 1946 werden door de CDU gewonnen.

De verkiezingsoverwinning van 1946 bracht de CDU direct in de problemen. De schaarste in de Britse bezettingszone maakte het voor de CDU lastig de verkiezingsbeloften te verwezenlijken. De Amerikanen Byrnes en Clay vreesden dat het vertrouwen van Duitsers in de democratie zou afnemen als de CDU er niet in zou slagen haar verkiezingsbeloften waar te maken. Om dit scenario te voorkomen fuseerden zij de Amerikaanse bezettingszone met de Britse bezettingszone en schakelden zij de Britse bezettingszone over op het model van vrijemarkteconomie. De nationalisering van het Ruhrgebied was daarmee definitief van de baan. De Amerikanen maakten het voor Bevin onmogelijk nog langer te balanceren tussen democratisering en nationalisering.

Bevin heeft beide doelstellingen ruim een jaar met elkaar kunnen verenigen. Wanneer hij de BMR de ruimte gaf dan helde Bevins Duitslandbeleid meer richting democratisering. Op de momenten dat de democratisering van Duitsland zijn nationaliseringsdoelstelling bedreigde, dan vaardigde Bevin een decreet uit dat zijn Duitslandbeleid naar nationalisering deed neigen. Bevin hield beide doelstellingen meer dan een jaar met elkaar in evenwicht. Door continu een middenpositie in te nemen tussen democratisering en nationalisering streefde hij er naar spanning tussen beide doelstellingen te vermijden.

Aanbeveling voor verder onderzoek

Over de rol van de Labourregering in de Britse bezettingszone is weinig bekend. De academische literatuur is beperkt en het boek *Reconstruction in Postwar Germany* van Ian Turner is het enige naslagwerk dat het Britse Duitslandbeleid als geheel behandelt.¹⁶¹ Politicoloog Paul Miller verklaart de beperkte aandacht voor deze historische periode door te stellen dat de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog het debat over Britse bezettingszone hebben overschaduwd.¹⁶²

Mijns inziens is de verklaring van Miller slechts gedeeltelijk correct en heeft de complexiteit van de periode invloed op het gebrek aan academische literatuur. Om niet enkel context te bieden, maar ook tot analyse te komen, zijn in deze scriptie randzaken weggelaten.

De stadshistoricus van Hannover Karljosef Kreter concludeerde in zijn boek *Sozialisten in der Adenauer-Zeit. Von der heimatlosen Linken zur innerparteilichen Opposition der SPD* dat de SPD in Hannover na de Tweede Wereldoorlog sterk was geïnfiltrerd door communisten.¹⁶³ Het onderzoeken van de verhouding SPD – CP viel buiten het bereik van deze scriptie. Binnen de historiografie is de infiltratie van de CP binnen de SPD een onderbelicht thema en het zou het onderzoeken waard zijn hoe de Labourregering deze infiltratie is tegengaan.

Het democratiseren van Duitsland was één van de hoofddoelen van de Conferentie van Potsdam. De bezettingsmachten waren er overtuigd van dat deze democratisering alleen kon plaatsvinden wanneer de deelstaat Pruisen zou worden opgeheven.¹⁶⁴ Wat de invloed binnen de Labourregering is geweest in de afschaffing van Pruisen is binnen de historiografie een onderbelicht thema geweest. De rol die de Labourregering heeft

---

¹⁶¹ Ian D. Turner, *Reconstruction in Postwar Germany: British Occupation Policy and the Western Zones, 1945-1955* (Londen 1992).

¹⁶² Miller, 'A bibliographic essay on the Allied occupation and reconstruction of West Germany 1945 – 1955', 751 – 759.

¹⁶³ Karljosef Kreter, *Sozialisten in der Adenauer-Zeit. Von der heimatlosen Linken zur innerparteilichen Opposition der SPD* (Hamburg 1986) 23.

¹⁶⁴ Christopher Clark, *Iron Kingdom. The Rise and Downfall of Prussia 1600 – 1947* (Londen 2007) XIX – XXV.

Ingeklemd tussen parlement en decreet?

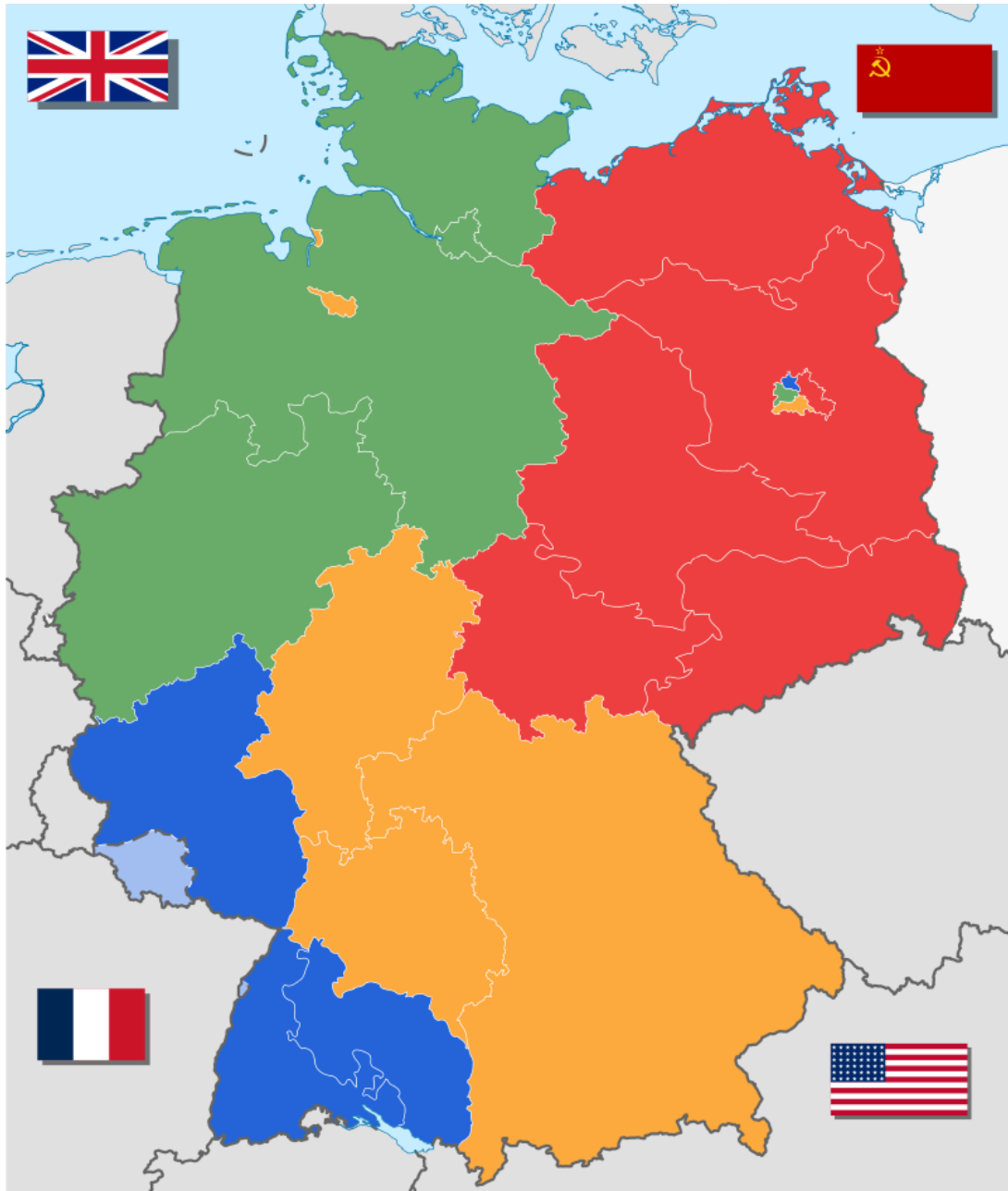
---

vervuld in de afschaffing van Pruisen is binnen de historiografie eveneens onontgonnen terrein .

Verantwoording

Tot slot zou ik graag enkele mensen willen bedanken voor hun bijdrage aan deze scriptie. Ik wil het Duitsland Instituut Amsterdam (DIA) bedanken voor het ter beschikking stellen van hun leeszaal. In het bijzonder dr. Hanco Jürgens van de Universiteit van Amsterdam en prof. dr. Jacco Pekelder van de Universiteit Utrecht hebben een positieve bijdrage geleverd aan het schrijven van deze scriptie. Ik zou de mensen van de Konrad Adenauer Stiftung willen bedanken voor de mogelijkheid van hun bibliotheek gebruik te maken, in het bijzonder Helena Baltés. Ik bedank eveneens het Archiv für Christlich-Demokratische Politik voor de gastvrije ontvangst. In het bijzonder was de hulp van archivaris Frank Hammes waardevol. Zijn *Begeisterung* en oog voor detail hebben mij de mogelijkheid geboden interessante vondsten in het archief te doen. Ook wil ik studievriend Tristan Staupe bedanken voor zijn nauwgezette feedback en oog voor detail en mijn vader Vincent Brouwer die altijd bereid was mee te denken. In het bijzonder wil ik dr. Robert-Jan Wille bedanken. Als begeleider is hij van begin tot eind bij het schrijven van deze bachelorscriptie betrokken geweest. Voor eventuele onjuistheden is echter alleen de auteur van de scriptie verantwoordelijk.

Bijlage

Bijlage 1: de indeling van de bezettingszones in Duitsland (augustus 1945 – december 1946).

Bronnen en bibliografie

Archivale bronnen:

- Archiv für Christlich-Demokratische Politik.
- Das Bundesarchiv, Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung.
- Documents on British Policy Overseas.
- The Times Digital Archive.

Memoires en egodocumenten:

Duitsland:

- Adenauer, Konrad, *Erinnerungen 1945 – 1953* (Stuttgart 1965).
- Erhard, Ludwig, *Wohlstand für alle* (achtste druk; Düsseldorf 1964).
- Jahn, Hans Edgar, *An Adenauers Seite. Sein Berater erinnert sich* (München 1987).

Verenigd Koninkrijk:

- Ingrams, Harold, *Arabia and the Isles* (Londen 1943).
- Montgomery, Bernard Law, *The Memoirs of Field Marshall The Viscount Montgomery of Alamein* (Londen 1958).

Verenigde Staten:

- Byrnes, James F., *Speaking Frankly* (New York 1947).
- Clay, Lucius D., *Decision in Germany* (New York 1951).
- Clay, Lucius D., *Germany and the Fight for Freedom* (Harvard 1950).

Partijprogramma's:

- Kölner Leitsätze.
- Politische Leitsätze der SPD
- Wahlaufuf der Sozialdemokratischen Partei Deutschland.

Bibliografie:

- Abelshauser, Werner, *Der Ruhr-kohlenbergbau seit 1945* (München 1984).
- Abelshauser, Werner, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte. Von 1945 bis zur Gegenwart* (München 2011).
- Albrecht, Willy, *Die SPD unter Kurt Schumacher und Erich Ollenhauer 1946 bis 1963. Sitzungsprotokolle der Spitzengremien Band 1 1946 bis 1963, band 1, 1946 – 1948* (Bonn 2000).
- Barth, Rüdiger, en Hauke Friederichs, *Die Todengräber. Der Letzte Winter der Weimarer Republik* (Berlijn 2018).
- Berger, 'Organising Talent and Disciplined Steadiness': The German SPD as a Model for the British Labour Party in the 1920s?', *Contemporary European History* 5 (1996) 2, 171 – 190.
- Bew, John, *Citizen Clem. A Biography of Attlee* (Parchment 2017).
- Brookshire, Jerry, *Clement Attlee* (Manchester 1995).
- Bucerius, Gerd, *Der Adenauer. Subjektive Beobachtungen eines unbequemen Weggenossen* (Hamburg 1976).
- Buchstab, Günther, Brigitte Kaff en Hans-Otto Kleimann, *Christliche Demokraten gegen Hitler* (Freiburg 2004).
- Bullock, Alan Ernest Bevin, *Foreign Secretary* (Oxford 1985).
- Bullock, Alan, *The Life and Times of Ernest Bevin. Trade Union Leader 1881 – 1940* (Londen 1960).
- Carden, Robert W., 'Before Bizonia: Britain's Economic Dilemma in Germany, 1945-46', *Journal of Contemporary History* 14 (1979) 3, 535 – 555.
- Churchill, Winston, *Painting as a Pastime* (Watford 1948).
- Clark, Christopher, *Iron Kingdom. The Rise and Downfall of Prussia 1600 – 1947* (Londen 2007).
- Daak, Thies von, Osmansen Ruhl en Trees Whiting, *Stunde Null in Deutschland. Die westlichen Besatzungszonen 1945 – 1948* (Düsseldorf 1980).
- Dowe, Dieter, en Kurt Klotzbach, *Programmatische Dokumenten der Deutschen Sozialdemokratie* (Bonn 2004).
- Glees, Anthony, *Reinventing Germany. German Political Development Since 1945* (Oxford 1996).
- Goltz, Anna von der, *Hindenburg: Power, Myth and the Rise of the Nazis* (Oxford 2009).
- Gore-Booth, Paul, 'The Foreign Policy of the Labour Government', *The Journal of Politics* 12 (1950) 2, 371 – 382.

- Greenwood, Sean, 'Bevin, the Ruhr and the Division of Germany: August 1945 – December 1946', *The Historical Journal*, 29 (1986) 1, 203 – 212.
- Hinze, Peter, *Die CDU Parteiprogramme. Eine Dokumentation der Ziele und Aufgaben* (Bonn 1995).
- Hook, James C. Van, 'From Socialization to Co-Determination: The US, Britain, Germany and Public Ownership in the Ruhr, 1945 – 1951', *The Historical Journal* 45 (2002) 1, 153 – 178.
- Imlay, Talbot C., "'The policy of social democracy is self-consciously internationalist": The German Social Democratic Party's Internationalism after 1945', *The Journal of Modern History* 86 (2014) 1, 81 – 123.
- Knowles, Christopher, *Winning the Peace. The British in Occupied Germany 1945 – 1948* (New York 2018).
- Kreter, Karljosef, *Sozialisten in der Adenauer-Zeit. Von der heimatlosen Linken zur innerparteilichen Opposition der SPD* (Hamburg 1986).
- Marshall, Barbara, 'The Democratization of Local Politics in the British Zone of Germany: Hanover 1945-47', *Journal of Contemporary History*, 21 (1986) 3, 413 – 451.
- Merrill, Roberto, en Daniël Weinstock, *Political Neutrality: a re-evaluation* (Basingstoke 2014).
- McKnight, David, 'Rethinking Social Democracy', *Labour History* 87 (2004) 243 – 244.
- Merseburger, Peter, *Kurt Schumacher: Patriot, Volkstribun, Sozialdemokrat* (München 2010).
- Merseburger, Peter, *Theodor Heuss: Der Bürger als Präsident* (München 2014).
- Miller, Paul D., 'A bibliographic essay on the Allied occupation and reconstruction of West Germany 1945 – 1955', *Small Wars & Insurgencies* 24 (2013) 4, 751 – 759.
- Miller, Susanne, 'Kurt Schumacher – ein eindrucksvoller Politiker' in Hermann Schäfer, *Kurt Schumacher und seine Politik* (Berlijn 1996) 93 – 96.
- Neiberg, Michael, *Potsdam: The End of World War II and the Remaking of Europe* (New York 2015).
- Nowakowski, Tadeusz, *Het Kamp Allerheiligen* (Amsterdam 1961).
- Pelling, Henry, *A Short History of the Labour Party* (Londen 1978).
- Pelling, Henry, 'The 1945 General Election Reconsidered', *The Historical Journal* 23 (1980) 2, 399 – 414.
- Poggi, Gianfranco, *The State. Its Nature, Development and Prospects* (Cambridge 2007).
- Pütz, Helmuth, *Konrad Adenauer und die CDU der britischen Besatzungszone* (Bonn 1975).

- Rawls, John, *The Law of Peoples; with "The Idea of Public Reason Revisited* (Harvard 1999).
- Roberts, Frank, and George Urban, 'A Diplomat Remembers Stalin', *The World Today* 46 (1990) 12, 225 – 230.
- Schäfer, Hermann, e.a., *Markt oder Plan. Wirtschaftsordnungen in Deutschland 1945 – 1961* (Frankfurt 1997).
- Sebestyen, Victor, 1946. *The Making of the Modern World* (Londen 2015).
- Smith, Raymond, en John Zametica, 'The Cold Warrior: Clement Attlee Reconsidered, 1945-7', *International Affairs* 61 (1985) 2, 237 – 252.
- Thompson, Noel, *Political Economy and the Labour Party. The Economics of Democratic Socialism* (Londen 1996).
- Tudda, Chris, *Cold War Summits: A History from Potsdam to Malta* (Londen 2015).
- Turner, Ian, *Reconstruction in Postwar Germany : British Occupation Policy and the Western Zones, 1945-1955* (Londen 1992).
- Ürtz, Rudolf, 'Karl Arnold (1901 – 1958)' in: Günther Buchstab, Brigette Kaff en Hans-Otto Kleimann, *Christliche Demokraten gegen Hitler. Aus Verfolgung und Widerstand zur Union* (Freiburg 2004) 81 – 89.
- Walter, Franz, *Die SPD. Biographie einer Partei* (Berlijn 2002).
- Wantchekon, Leonard, 'The Paradox of "Warlord" Democracy: A Theoretical Investigation', *The American Political Science Review*, 98 (2004) 1, 17 – 33.
- Weiler, Peter, 'British Labour and the Cold War: The Foreign Policy of the Labour Governments, 1945-1951', *Journal of British Studies* 26 (1987) 1, 54 – 82.
- Wend, Henry Burke, *Recovery and Restoration. U.S. Foreign Policy and the Politics of Reconstruction of West Germany's Shipbuilding Industry 1945 – 1955* (Santa Barbara 2001).
- Wettig, Gerhard, *Stalin and the Cold War in Europe. The Emergence and Development of East-West conflict, 1939 – 1953* (Plymouth 2008).
- Winternitz, Josef, 'United Germany or Divided Europe', in : Richard Madley, *British Council for German Democracy* (Londen 1947) 1 – 24.
- Woller, Hans, *Gesellschaft und Politik in der amerikanischen Besatzungszone: Die Region Ansbach und Fürthverkiezin 1945-1949* (München 2011).